

ספר העתים

שער שני - הלכות שבת

לרבינו יהודה בר' ברזילי
הנשיא הברצלוני
בן דורו הצעיר של הרי"ף

הוגה תוקן והושלם
מפי ספרים וסופרים
ובן נוספו לו הערות והאדות

הצעיד באלפי ישראל
ישי שזודץ

מכון כנסת
ירושלים תשפ"ד

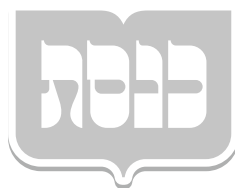
כנסת

כל הזכויות שמורות

אין להעתיק, לשכפל, לצלם, או לאכסן
במאגר מידע בכל דרך או אמצעי
חלק כלשהו מן המופיע בספר זה
לשימוש פרטי או
מסחרי.

ירושלים תשפ"ד

מכון כנסת

טל: 02-3722669

Machonkneset@gmail.com

עיצוב כריכה ושערים: שילוב

הסכמת מרן ראש הישיבה הגאון הגדול רבי דוד כהן שליט"א, ראש ישיבת חברון

בס"ד
ערב ראש חודש אייר תשפ"ד

מכתב ברכה

הנה ידידי הנעלה והדגול הגאון המופלא ...
אשר מופלג מאד ברוחב בינתו ובהיקף ידיעותיו בכל מקצועות התורה
עוסק כבר הרבה שנים במקחן של ראשונים. ועכשיו הוא מוציא לאור
ספר העתים של רבינו יהודא ברצלוני זיע"א שהיה בסוף תקופת הגאונים
ובן דורו של הרי"ף. ושמש כצנור להעתקת השמועה של יסודות
תורתם של הגאונים שהועתקה לראשונים. וספר זה מקיף את כל תורת
שבת ועירובין. ואין בידינו כל השערים ולא זכינו אלא לאורו
של השער השני שמתחיל בסדר היום מערב שבת עד הבדלה.
והגהמ"ח שליט"א עטר הספר במקורות הערות והארות הפותחים שער
להכנס לפנימיות הדברים. ויש בספר זה הרבה ידיעות חשובות
ומועילות מאד שאפשר לבנות עליהם מערכות מסודרות. שכל תורתו
ודבריו דברי קבלה מהגאונים ובפרט מרב האי גאון זיע"א. ופתח את
הספר לפני הלומדים לזכות לאור תורתן של גדולי הראשונים.
ואין לתאר גודל התועלת שבספר הזה עבור לומדי עניני שבת
למצוא שער חדש בעניני השבת ולמצוא דברים חדשים המאירים עיניהם
של הלומדים.
ותעמוד להגהמ"ח שליט"א זכותן של ראשונים כמלאכים
למען ימשיך בעבודתו עבודת הקודש להשפיע מתורתו הרחבה ולהאיר
עיניהם של הלומדים בתורתן של ראשונים ולהשפיע תורה בכתב ובע"פ
כיד ה' הטובה עליו.

הכו"ח לכבודן של עמלי תורה ומנחיליה.

דוד כהן

מבוא

בפירושיהם ובתשובותיהם, ואחריהם חכמי אפריקה וספרד בספריהם; אשר היו באוצרו למכביר. ועליהם הוסיף את כל הפסקים שמצא בחבורי ההלכה שלפניו: שאלות דרב אחא, הלכות פסוקות דרב יהודאי, ושל גאון אחר המכנה בשם 'פסקא', הלכות גדולות דרב שמעון מקירא, סדר רב עמרם, סדר רב סעדיה, חבוריו של רב שמואל הכהן אבן חפני, רבנו חננאל, רבנו שמואל הלוי הנגיד; וביחוד הלכותיו ותשובותיו של רבנו יצחק אלפאסי.

רבינו חיבר את ספריו, ובהם את ספר העתים, לפי המודל של הספר 'הלכות גדולות' (אשר ממנו הוא מצטט לרוב) - הלכות הקשורות וחבוקות בסוגיות הגמרא. כאשר רבינו סותם את דבריו, בלימוד הגמרא - על פי רוב, הם משל רב האי גאון (וראה: יוסף מרדכי דובאוויק, פירוש רב האי גאון למסכת שבת, נטועים גיליון כ [תשע"ז] - אודות גילוי קטעי גניזה רבים, מפירוש רב האי; והזיקה בין פירושו לפירושי ר"ח), ר"ח ורי"ף; כולל פירושים וביאורים, וכן נוסחאות וגרסאות של דברי הגמרא. לשונו היא לשונם - עד שניתן להגיהם ולתקנם, על סמך ציטוטיו המרובים מהם.

אכן, רבינו הולך בחיבורו בעקבות הרי"ף בהלכותיו, וכלשון המגיד משנה (הלכות שבת פרק יז הלכה טז): "מצאתי בספר העתים, שהוא מחזור אחר דברי ההלכות בכל מקום וכותב לשונו." אולם, למרות זאת אין חבוריהם דומים. כי בעוד שהרי"ף העתיק את הגמרא אך ורק כדי למצות ממנה את ההלכה, ניכר בבירור שרבינו

רבינו יהודה בר' ברזילי הנשיא הברצלוני, התפרסם ברחבי עולם ההלכה של הקדמונים, בשל חיבוריו הנודעים: ספר העתים, ספר השטרות ועוד. הוא נמנה לצידם של רבנים ענקים מראשוני הראשונים, כמו: הרי"ף והרי"צ גיאת. ראשונים רבים מביאים ציטוטים מספריו, והגדילו לעשות כן מחברי ספרי האשכול והעיטור. זאת בשל עובדת היותו חוליה חשובה בשלשלת הקבלה של גאוני בבל ובפרט רבינו האי גאון (לרוב, הוא מקדים לשמו את התואר רבינו, ולא רב), רבינו חננאל והרי"ף - וכן רבי שמואל הנגיד, שהוא משמש כצינור, כמעט יחיד, לתורתו שנאבדה. ניתן להמליץ על רבינו יהודה הברצלוני, את האימרה הנודעת, שנאמרה במקורה על רבינו חננאל - כל דבריו דברי קבלה.

• פרק א

בראשית פרק זה, אתאר את דרכו המיוחדת של רבינו בחיבור יצירתו הכבירה והעצומה: ספר העתים. אפתח בדבריו הקצרים והקולעים של הרב שלום אלבק (בקונטרסו על פועלו של רבינו: מחוקקי יהודה, עמ' 2; וראה להלן).

הקים ה' גואל ומושיע ומאסף חדש לתורתן של הגאונים, הוא הנשיא רבנו יהודה ב"ר ברזילי מברצלונה. הוא תקן חבורים גדולים, אשר בהם נקבעו בסדר יפה: מאמרי הלכה ולמודי מוסר, הנמצאים בשני התלמודים ובשאר ספרי חז"ל. ומה שפירשו בהם גאוני בבל

יהודי ספרד: משאבת באר המשמיעה קול, גוי הפוסל את העירוב, או הלכות עבדים ושפחות.

לא מחובבי הקיצור היה רבינו. אדרבה, דרכו להלך בחיבורו בנחת, בהרחבה ובאריכות. כך בכל סוגיא בה עסק, ובפרט בחישובים הסבוכים של מסכת עירובין, בהם הוא חושף את בקיאותו במתמטיקה וגאומטריה (וראה להלן על שליטתו באסטרונומיה).

מן המפורסמות שרבינו העריך את הגאונים, היה בקיא מאוד בתשובותיהם, וספריו הינם מקור מרכזי לדבריהם.

וראה את דברי התוספות בברכות יז, ב ד"ה תרי: "וראיתי בספר העתים שחבר הרב רבי יהודה בר ברזילי, ששמע שהיה עמוד של אש יורד מן השמים עליהם, בכלה דאלול ובכלה דאדר." והוא בספרנו, סימן קסח. זהו ביטוי מובהק להערצתו את קדושת האמוראים והגאונים, וממילא נגזרת מכך הערכה למקור סמכותם של הגאונים כממשיכי מסורת ההלכה של אמוראי בבל.

תוך כדי, ואגב, העברת מסורת ההלכה שלהם, הוא מביא גם ידיעות היסטוריות. להלן שתי דוגמאות.

א. כתיבת התורה בספרד, על ידי אחד מן הגאונים. ראה סימן קעט, שהביא מסורת, מפי רבי שמואל הנגיד: "זקנים שקבלו מנטרונאי נשיא בר חכינאי, והוא שכתב לבני ספרד את התלמוד מפיו שלא מן הכתב." חכמי קירואן העידו (ראה גם: אוצר הגאונים, חגיגה יד, ב): "דבר ברור ומפורסם לאנשי ספרד, ומסורת בידם מאבותיהם, כי מר רב נטרוני בקפיצת הדרך בא אליהם מבבל, וריבץ תורה וחזר." אך רב האי

העתיקה כדי ללומדה ולפרשה, כדרך פירושי רב האי גאון ורבינו חננאל. כך הוא נוהג לפרש באופן שיטתי את השקלא והטריא, ולעיתים הוא אף מפרש זוטות, למשל (סימן כו): אבדן דאמר, ר' אבא יודן שמו, ולישנא קלילא קרו אבדן. לפיכך נראה לומר, שמהותו הכללית של ספר העתים, שער שני, היא: מיוזג של פירושי רב האי ור"ח עם הלכות הרי"ף - תוך כדי הבאת תשובות לרוב.

תכונה המייחדת את החיבור היא, שאין הוא עשוי כמקשה אחת. לעיתים הוא מקבל צביון של פרשנות הגמרא - בדרכם של רב האי ור"ח בפירושים; לעיתים, סיכום הלכתי לפי סדר סוגיות הש"ס - בדרכו של הרי"ף בהלכותיו; ולעיתים, פסיקת דינים ומנהגי-קהילות, תוך הבאת תשובותיהם ופסקיהם של הגאונים - בדרכו של הרי"צ גיאת בספר ההלכה שלו.

אלו הן ההלכות שבחלק זה מספר העתים, הוא חלק שני: ערבי שבתות, עירובין, קידוש ונר ושביית עבדים, ברכות ועונג של שבת, הילוך וזריקה והוצאה וטלטולי שבת, מלאכות ואיסורי שבת, נר בשמים והבדלה.

סדר ההלכות מעניין - עירובין לפני שבת. הסיבה היא, שרבינו הלך בחיבורו לפי סדר הזמנים. ועל כן סדרו הוא: הלכות ערבי שבתות, ואז הלכות עירובין - שכן העירוב הוא חלק מההכנות לשבת; ובסוף הספר, הלכות הבדלה. גם בכך ניכרת דרכו המיוחדת של רבינו, של כתיבת ההלכות כפי הסדר המוכר לנו כיום מן ה"שולחן-ערוך"; וכשמו של אחד מספרי ההלכה היסודיים ביותר: "חיי אדם". כמו כן, ניכרת תשומת-הלב שלו לנושאים אקטואליים המצויים לרוב, שהעסיקו את

חבור בין שני המחזות החשובים הללו. יש להניח שבשל כך הר"א אב"ד, בעל ספר האשכול, בא מעירו נרבוזה שבפרובינצה, לברצלונה (כמו שהזכיר בתשובותיו). כפי הנראה, בעת שהותו שם אף למד וקיבל תורה מפיו של רבינו, שכן שמעתיה תמיד בפומיה, בספרו ובתשובותיו. אחר כך כששב לעירו נרבוזה, אף ערך אליו שאלות רבות. אך עם זאת, אינו ברור אם היה תלמידו ממש.

יתכן שראב"י אב"ד בעל האשכול, וכן לאחר שנים אף רבינו יצחק בן אבא מארי בעל העיטור, המביאים מתורתו ופסקיו לרוב; ביקרו ועיינו בספרייתו, בספרים נדירים אותם הם מזכירים.

**

נראה כי כתב את 'פירוש ספר יצירה' בסוף המאה התשיעית לאלף החמישי, ובו הוא מזכיר את ספר העתים שכתבו קודם לכן. בספר העתים אינו מזכיר את הרי"ף בברכת המתים, וכפי הנראה החל לכותבו בחייו; אך בספר הדין שנכתב אחר כך, הוא מזכירו בתוספת ברכת ז"ל.

את דרכו להאריך הרבה, נימק כך ב'פירוש': "שאנו שונים ומשלשין, כדי שיהא למתלמד להבין". ושם במקום אחר: "עד שיבין המתלמד מדעתו".

ב'פירוש' נמצאו הרבה ענייני איצטגנינות ואסטרולוגיה, שכן היה בעל ידע רב בתחום זה, כשאר חכמי דורו. אך לא חשש לה בנוגע להלכה למעשה. ומעשה באחד מרבני העיר שביקש לדחות נשואין מיום מסוים, בשל חששו ממזל רע. רבינו התנגד לכך בתוקף, והסביר שזו בגדר 'שאלה בכלדיים' האסורה משום שהיא ככישוף. ואכן, לבסוף החתן נכנס לחופה באותו היום בכל כרחו.

**

גאון, בתשובתו לבני קירואן, פיקפק בסיפור מעשה הניסים: "שמא אדם רמאי נודמן להם ואמר אני נטרונאי. ואלו היה מר רב נטרונאי נודע בכמו אלה, לא נכחד ממנו; כי לא שמענו עליו מדרכים אלו כלום." נושא זה מפורסם מאוד, ודשו בו רבים.

ב. המאירי בפתיחתו למסכת אבות: "תמצא בתשובת שאלה... הביאה הרב הנשיא אלברצלוני בחבורו הגדול וכתוב בה, דעו נאמנה שלא נישנת מסכת נדרים בישיבה, זה מאה שנה." ידיעה זו מתחברת היטב לדברי הרמב"ן (סוף הלכותיו למסכת נדרים): "ומשני מר רב יהודאי לא נשנית נדרים בישיבה."

• פרק ב

תולדותיו, חיבוריו ומורשתו - מתוך דברי הרב שלמה זלמן חיים הלברשטאם (שזח"ה) בהקדמותיו לספרי רבינו: 'פירוש ספר יצירה' (ברלין תרמ"ה), וכן ל'ספר השטרות' (ברלין תרנ"ט); ומתוך דברי הרב שלום אלבק בקונטרסו 'מחוקקי יהודה' (ברסלויא תרע"א), וכן במבואו לספר האשכול, פרק ה (ירושלים תרצ"ה-תרצ"ח). רבינו נולד בברצלונה, ולא עזב את מקומו כל חייו.

היה לו אוצר כל כלי חמדה מספרים עתיקים; וכפי שכותב אודותיו הרמב"ן: "ורבה בקיאותו בהם, לפי שהיו על שלחנו תמיד."

ורבינו מעיד על עצמו (ספר השטרות עמ' 126), שיש בידו מגילת סתרים "שכותב בה זכרונות שמועותיו, משום ראשוני ראשונים קודם למר רב יהודאי גאון."

בימיו נפלה ארץ פרובינצה לנחלת מושל ברצלונה שבקטלוניה, ועל ידי זה היה

ספריו של רבינו. העתים - אורח חיים ויורה דעה. סדר נשים או יחוס שאר בשר - אבן העזר. הדינים או הדין (אשר חלק זעיר ממנו הוא ספר השטרות) - חושן משפט. ספרים נוספים: ספר זמנים (יש סבורים שהוא חלק מספר העתים); פירוש ספר יצירה.

נראה שספר העתים הוא הראשון מספריו, אותו החל לכתוב עוד בחיי הרי"ף; מאידך, את פירוש ספר יצירה נראה שכתב בסוף המאה התשיעית לאלף החמישי.

תשובות גאוני רבות השתמרו בשלמותן, הודות לציטוטן בספריו של רבינו, שהתגורר בברצלונה שבצפון ספרד; כעין אותה שיטה שבה נהג רי"צ גיאת, שפעל דור אחד לפניו בלוסנה שבדרום ספרד. לא ברור הקשר או אי-הקשר שביניהם, בשל העובדה שאין רבינו מזכירו בספריו.

חיבור גאוני מפורסם וחשוב, שאלמלא העתקתו לכתבי רבינו לא היינו זוכים כלל להכירו, הוא 'שמושא רבא'. על אף שרוב כתבי רבינו לא השתמרו, חיבור זה השתמר בשל העובדה שחלקים רבים ממנו העתיק הרא"ש, מתוך כתבי רבינו (שמא, ספר העתים). בתוך הלכות תפילין שלו. ואף העתיק את השגות רבינו עליו: 'ואנן תמהנו טובא על שמושא רבא דכתבי הכא, מיהו כתבינן ליה הכא, כדאשכחנא יתיה בנוסחי עתיקי...' פסקיו של הגאון בחיבור זה, התקבלו מאוד בחוגי המקובלים; בעקבות דבריו של האר"י הקדוש על מעלתם וקדושתם של התפילין שלו, בשל אופן וסדר הנחת הפרשיות לשיטתו.

להלן קטע מתוך דברי הרב אלבק (הקדמת ספר האשכול הנ"ל, פרק ה), השופכים אור על ספרנו.

הרמב"ן הכיר את ספר העתים, כפי שהעיד (עירובין מגא - ציטט משער שני, סימן לג): "בדקתי ומצאתי בדברי הרב רבי יהודה אלברצלוני שכתב." ואף הר"ן (על הרי"ף סוכה ב,ב - ציטט משער הלכות סוכה, שלא זכינו לאורו): "מה שכתב הרב אלברצלוני בספר העתים, בשם גאון."

המאירי כתב בפתיחתו לאבות: "הרב הגדול הנשיא אלברצלוני... חבור כולל בדרך פסק ברוב ענייני התלמוד, ארוכה מארץ מדתם ורחבה מני ים." בעקבותיו, בספר שערי ציון, לרבי יצחק די לאטיש: "חבור גדול ונכבד... דרך פירוש ופסק... ואשר ראיתי מספריו הוא ספר העתים."

רבי דוד הכוכבי, שחי בזמנו של הנ"ל ושל הרב המאירי, גם כן כתב בהקדמת ספרו קרית ספר: "הנשיא הרב רבי יהודה... שחבר ספרים רבים, נמצא בידנו מהם ספר העתים."

והרשב"ץ (שו"ת, ח"א סימן טו): "רב גדול ומיוחס, ואליו הם מתייחסים משפחות בני שאלתיאל אשר בקטלונא... והרב בעל העטור כשמזכירו לזה הרב, מזכירו סתם כתב הרב המחבר." ועוד הוסיף לפרט: "וחבר ספרים גדולים. האחד בדיני נשים, שמו ספר יחוס שאר בשר; והשני בדיני מועד, שמו ספר העתים; והשלישי ספר תקון שטרות, גדול ונכבד."

וכך כותב עורך ומאסף ספר תשובות גאונים, כת"י אלמנצי (כיום, בספריה הבריטית), אשר העתיק לספרו את תשובות הרי"ף מתוך חיבור רבינו: "הרב רבי יהודה בר' ברזילאי חבר ספר הדין שלו לה' שערים, ובא לידי משער הראשון עד הלכות שטרות; והעתקתי ממנו מה שהיה צריך לי... כל אלו עשר תשובות מן הגאון ר' יצחק."

מדרשו של רש"י... אופן מלאכתו של המסדר ספר האורה, באיזה אופן לקט פסקיו מספר העתים... חלק גדול מן ספר האורה, הוא גם כן רק מהדורא קצרה מן ספר העתים.

הרב משי"ח (ראה להלן) כותב בספרו שארית הנחלה, נא אמון תרכ"ב, עמ' יג: "בא לידי ספר העתים שער השני..." ושם עמ' יד בהערה: "התברר לי כשמש בחצי השמים, שכל תשובות הגאונים כ"י חיד"א, וגם תשובות שערי תשובה; כולם (נקט לשון גחמא. מ) נעתקו מספר העתים... שרוב תורתו של בעל העתים נובעת מריבוי תשובות הגאונים שהיו בידו עד להפליא." (בספרו איי הים, העוסק בתשובות הגאונים, הוא מרבה להעתיק תשובות מכתה"י של ספר העתים, שהיה רכשו).

כך גם סבור הרב שלום אלבק, בחיבורו הנ"ל. הוא מקדים שכתה"י ששימש להוצאת ספרי תשובות גאונים דלהלן, הינו קובץ ישן הנמצא באחת מערי איטליה, והחיד"א ציוה להעתיקו (אך למרות מאמציו הרבים, לא הצליח הרב אלבק לאתר).

תשובות גאונים שערי תשובה (לייפציג תרי"ח). המאסף ומלקט את הקובץ לקט את רוב סימניו מספר העתים כת"י; והוסיף מעט תשובות ופסקים מכתבי-יד (למשל, כת"י מונטיפיורי 98, ממנו נתחברו כמה ספרי תשובות. ראה מאמרו של פרופסור ר' שמחה עמנואל, מנהר פרת ועד קורדובה. מ), מספר הלכות פסוקות מן הגאונים, קושטא רע"ו, מתשובות הרי"ף ועוד. (ראה הערה בסימן יו, שעל סמך קטע שהעתיק בשערי תשובה, עולה אפשרות, שהיה בידו קטע מספר העתים שער ראשון, הלכות ציצית. מ)

תשובות גאונים מוספיה (ליק תרכ"ד). הרב

הלכות ברכות נסדרו בתחילת ספר העתים, כמו שכתב הנשיא עצמו בפירוש ספר יצירה (עמוד קע"ב) 'ומפורש זה בתחלת החבור שחברנו, בתחלת הלכות ברכות'... והנה כמו שבספר העתים הלכות שבת הנדפס, מסודרות ההלכות כסדר הזמנים, ומתחיל בהלכות ערבי שבתות ומסיים בהלכות הבדלות, כן היו מסודרות הלכות ברכות - שלא על סדר המסכתא, רק על סדר היום... השער הראשון מן העתים היה כולל כל ההלכות עד סדר מועד. לפי שנחזה בחלק העתים הנדפס שהוא השער השני, שמזכיר את הלכות ראשי חדשים, ספר תורה, מילה, חלה ועוד - ובכל אלו המקומות אמר בלשון 'וכבר פירשנו' או 'וכבר הארכנו'. וכן הוא דרכו וסגנונו בכל מקום שמרמז על הלכה שכבר חיבר, כמו שאומר 'וכבר פירשנו לה בהלכות ערבי שבתות'... מה שאין דרכו כן בהלכות שעתיד לחבר, כמו שנראה בהלכות ערבי שבתות 'והאי מילתא אנו עתידין לברר בס"ד כהוגן בהלכות קדוש'... לאפוקי ממה שכתב ר"י שור במבוא לספר העתים, שלשון 'וכבר' שכתב הנשיא 'הוא לאו דוקא והוא רק מתפארת סגנון לשון הכותב'.

הרב אלבק סבור (מחוקקי יהודה, מעמ' 4), ששני ספרי קדמונים מלקטים דינים ושואבים רבות מהלכותיהם ודבריהם מתוך חיבורי רבינו, באופנים שונים: האשכול, האורה (ובנוגע לשני חיבורים של ליקוט תשובות הגאונים, ראה להלן). וכך כתב ביחס לספר האשכול: "הספר הזה, נתברר לי, שהוא מהדורא קצרה מאחד מספריו של רבנו הנשיא, ספר העתים." וביחס לספר האורה: "מלאכת רבני צרפת הצפונית, חובשי בית

משם הגיע לשיבה-יוניברסטי בניו-יורק, בעליי כתה"י כיום.

השתלשלות האירועים, כולל הדפסת כתה"י, בהרחבה.

הספר נדפס במהדורה יחידה, עד היום: ספר העתים, קראקא תרס"ג בדפוסו של יוסף פישער, הוצאת מקיצי נרדמים. המהדיר, שהגיה ואף השלים קטעים חסרים על פי תשובות הגאונים וכדומה, הוא הרב יעקב שור זצ"ל 'הגאון מקיטוב', עם פירוש שלו: עתים לבינה.

וכך כתב בשער: "חברו הנשיא רבינו יהודה בר ברזילי... במאה התשיעית לאלף החמישי... העתקתיו מהעתקות כתב יד ישן נושן... יעקב שור אב"ד ק"ק קוטב והגליל"

בהקדמתו, הוא מפרט את השתלשלות גלגולי כתה"י. להלן תקציר דבריו.

נמצא בעיר אלכסנדריה במצרים, והוא באוצרות ספרי הרב ישראל משה חזן (הרב משי"ח. מ), אב"ד דשם. ונמכרה אחר כך להרב שלמה זלמן חיים הלברשטאם ז"ל. ואלה דברי הרב שזח"ה בהקדמתו לפירוש ספר יצירה מהמחבר [שהוציאו לאור בברלין שנת תרמ"ה]: והנה הרב המשי"ח ז"ל כתב בספרו שארית הנחלה עמוד י"ג, בא לידי ספר העתים שער השני עדיין שלם מתחלתו עד קרוב לסופו. - ואנוכי זכיתי וקניתי ספר הנ"ל מעזבון הרב הנ"ל, על ידי הרב נחמן נתן קורוניל. עכ"ל.

וזה הרב רנ"נ קורוניל עשה אז גם העתקה אחת ממנה, והעתקה זאת נמכרה בשנת תרל"ד לידידי הרב יעקב כהנא נר"ו, והוא הוסיף לתקן ההעתקה, בהעריכה (בהשוואתה. מ) אל גוף הכתב יד, אשר נשלחה אליו מהרב שזח"ה. וגם כתב עליה הגהות ומראה מקומות

מוספיה לא ידע גם כן, שרוב תשובות הגאונים שבקובץ הנ"ל, הם מלוקטים מספר העתים. עד כאן עיקרי דבריו.

חוקרים רבים עסקו בכך וחלוקות הדעות, אך אין כאן המקום להאריך בזה.

• פרק ג

השתלשלות גלגולי כתה"י, בתקציר.

בעלות ראשונה, הידועה לנו, על כתה"י היתה של הרב ישראל משה חזן, המכונה משי"ח, מחבר ספרי איי הים ועוד (שאף הוסיף ציונים והערות בגוף כתה"י). הרב כיהן ברבנות של כמה קהילות בחו"ל - רומא, קורפו ולבסוף באלכסנדריה שבמצרים; אולם הוא גר באחרית ימיו, כמו גם ברובם, בירושלים. נפטר בטבת תרכ"ג. מעתיק כתה"י, רנ"נ קורוניל, גם כן התגורר בירושלים, והעתיק את ספר העתים קודם שנת תרל"א. (כך יוצא מדברי הקדמתו לתשובות הגאונים שהדפיס, וינא תרל"א. שנה אחר כך הדפיס שם את ספרו 'זכר נתן', ובסופו: 'העתקות מספר העתים כתב יד'). סביר להניח שראה את טופס כתה"י בירושלים, ושם העתיקו.

סופר כתה"י מציין שראה בעיר הקודש 'עלים מחוקקים מספר העתים'. לפיכך יתכן שעסק בהעתקת ספרנו בירושלים, מתוך כת"י קדום שמצא שם, אך משם הוא הגיע לגניזת קהיר.

לאחר שנים, רכש שזח"ה את כתה"י מעזבונו של הרב משי"ח (בתיווכו של הרב קורוניל); בשל עיסוקו הרב בכתבי רבינו השונים, מהם הדפיס שני חיבורים, וחפץ להדפיס גם את כתה"י של ספר העתים.

כאמור, כתה"י המקורי של הספר היה ברשות הרב משי"ח; ממנו רכש שזח"ה; הוא מכרו לספרית מונטיפיורי בלונדון;

(ראה לדוגמא בסימן קסה: שפחות נוצריות, אך בנדפס בטעות: מצריות, בשל שגיאת קריאה בכ"ר - מאידך, בכ"י הקריאה קלה וברורה; ועוד שם: עסקי ייחוד, אך בנדפס בטעות: ייחוד - כנ"ל).

אך שמא כוונתו בדבריו אלה, לעבודתו היסודית של שותפו להדפסת הספר, הרב יעקב כהנא (שרכש את כ"ר בשנת תרל"ד). ר"כ אכן עבר בעיון רב על כתה"י המקורי (הוא כ"י), וכפי שניתן לראות מציוניו, הגהותיו והשלמותיו (ובפרט, בקטעים מושחרים) המרובים, המצויים כיום בכ"ר - כתב היד שבו השתמשו לשם הדפסת הספר.

2. הרב רפאל נתן נטע רבינוביץ, בעל דק"ס, התוודע לכתה"י המקורי, לאחר ששאלו מאת הרב שזח"ה. וכך כותב שזח"ה, במבואו לביאורו של רבינו על ספר היצירה (שהדפיסו בברלין תרמ"ה): "קניתי ספר העתים מעזבון הרב המשי"ח (משה ישראל חזן), על ידי הרב ר' נחמן נתן קורוניל. ואחרי כן השאלתי להרב ר' רפאל נטע רבינוביץ, אשר כתב אודותיו בראש ספרו דקדוקי סופרים למס' עירובין (וזה לשונו: "...אינו מביא שום מחבר שאחר הרי"ף, ומעתיק תשובות הגאונים למאות." (מ)).

3. מקורו של כתה"י הוא מגניזת קהיר. נתון זה מסביר את עובדת גילויים, שנים רבות אחר כך, של דפי-גניזה נוספים החסרים בקובץ כתה"י המקורי, בידי חוקרים ורבנים שונים. ראה להלן. וכך מתאר הרב משי"ח עצמו, את מעשה מציאת כתה"י על ידו. (בספרו שארית הנחלה, נא אמון תרכ"ב - הספר המעניין בנוי כויכוח בינו ובין סוחר ת"ח, אודות תורת הנסתר והקבלה, ובו הוא מתייחס אל עצמו בגוף שלישי).

עד תחילת הלכות עירובין, אשר הכנסתי פנימה בתוך ספרי עתים לבינה, ורמזתי עליהם את שמו (במהדורה זו: רי"כ. מ).

גוף הכתב יד נמכר שוב מאת שזח"ה, לבית מדרש הרבנים אשר בלונדון (ספריית מונטיפיורי. מ).

וזה כמשלש שנים אשר התעורר הרב שזח"ה לבקש מאת רי"כ נ"י, למסור לו ההעתקה למען להדפיס הספר. ונעתר לו רי"כ. ועל ידי נמכרה ההעתקה, לחבורת מקיצי נרדמים בשנת תר"ס. והיה חפץ הרב שזח"ה להביאו לדפוס, אבל טרם החל לעבוד עבודתו חטפהו המות.

ולפני חג הפסח העבר עוררני במכתב ידידי הרב אברהם ברלינר נ"י, ד"ר ברלינר, כי יש את נפשו למסור לי העתקת ספר הלז, לסדרו להיות נכון לדפוס על ידי חברת מקיצי נרדמים, אשר הוא עומד בראשם.

כפי השערת הרב רפאל נטע רבינוביץ במכתבו לרי"כ, נעתק הכתב יד סביב לשנת ק"צ לאלף הששי, אבל כבר היה לפניו ספר חסר.

לאחר מכן, בסיום 'מבוא הספר', כותב הרב שור: "רק מספר איזו ירחים עסקתי בו, והיה צריך לי מתינות גדול בהעתקה, שלא להוציא דבר שאינו מתוקן."

להלן, שלוש הערות היסטוריות בעקבות דבריו של רי"ש.

1. כתה"י שהיה מצוי בידיו ועל פיו נדפס הספר (כפי שהוא עצמו מציין בהערותיו מספר פעמים: 'העתקה שלפני'), היא ההעתקה מכתה"י המקורי, אותה עשה הרב קורונל, הוא כ"ר. מאידך, כתה"י המקורי לא היה מצוי לפניו, שכן הוא נמכר משכבר הימים ונשלח ללונדון. אם כן, אין זה 'כתב יד ישן נושן', כמצוין בשער הספר.

בברלין, אשר קבלו על עצמם להדפיס הספר היקר הלזה עם מקצת הגהותי והגהות הרב מהרי"כ הנ"ל. וקבלתי המעות במזומן על ידי פרומ"ה, שלוחה מאת ידידינו הרב הגדול חכם השלם הד"ר ברלינר נ"י, והיא מעתה קנין כספם של חבורת מקיצי נרדמים. ולא נשאר לא לי ולא להרב ר"י כהנא שום כח ושיור... ואין רשות לשום אדם בעולם להדפיס ספר זה זולתם...

ברוכים אתם לד' על החסד אשר תעשו עם המתים ועם החיים, להוציא לאור הספר היקר הזה...

יעקב שור האב"ד פה קהילת קוטב (גאליצי)

• פרק ד

המעתיק הראשון, רבי נ"נ קורונל, היה ממוצא ספרדי מצד אביו, ולכן כתב את עבודתו בכתביה ספרדית ובכתב פנינים. הוא עסק בהוצאת והדפסת ספרים, והיה מומחה גדול בשטח זה של פענוח והעתקת כת"י קשים, ובפרט אלו שנכתבו בכתביה ספרדית כמו כתה"י דידן, והיה דייקן מופלג 'המדקדק על קוצו של יוד' (כולל גם העתקה מדויקת של טעויות הסופר). כך גם עשה קודם לכן בעבודתו על כתה"י של 'סדר רב עמרם גאון', שגילהו בעיר האבות חברון, בעזבונו של הרב יהודה ביבאס (רבה של ק"ק קורפו, לפני הרב משי"ח, שעלה בסוף ימיו לחברון). הוא העתיקו ואף היה היזם והמעשה להוציאו לאור, ווארשא תרכ"ה. בדרך דומה פעל גם בהדפיסו את כתה"י של שו"ת הגאונים (הקרוי על שמו: 'שו"ת הגאונים קורונל'), וויען תרל"א.

העתקתו היתה זהירה ומוקפדת, והינה 'דף על דף' ואפילו 'שורה על שורה', בצורה התואמת בדיוק את כתה"י המקורי. זאת למרות שכתוצאה מכך נגרמה למעתיק

...תשובה זאת לא שזפתה עין מזה ת"ק שנה, ולא בדרך גוזמא. והענין כך הוא. שהנא חברין, הרב של רומי שיחיה לעד אמן, כשהתקבל לרב ומו"ץ באלכסנדריא של מצרים יע"א, ועלה לעיר קאיירא הגדולה לבקר אהובו מימי נעוריו איש ירוש' הרב אליהו ישראל נר"ו, רבה דעמיה בעיר הנזכרת. הנה שם לא שקט ולא נח לחפש בגניזות... (כאשר יספר הענין כולו, בתשובות הגאונים והגהותיו איי הים, העולים על מזבח הדפוס) בא לידו ספר העתים שער השני, עדיין שלם מתחילתו עד קרוב לסופו שאכלו לחלוחית הקרקע, והוא בכתיבה קדמונית ומאושרת. והנה שם כתוב...

• נספח לפרק זה

סיפור השתלשלות הדפסת כתה"י, על פי החומר המופיע בתחילת כי"ר, במכתבו (הכתוב בכתובת-ידו) של הרב שור.

מכתב הרב שור אל שזח"ה (תקציר)

שיל"ת, ה' וארא כי" בחודש טבת, לפ"ק קוטב

כבוד הרב הגדול, העומד בין ראשי חבורת מקיצי נרדמים, מו"ה שלמה זלמן חיים האלבערשטאם נ"י ויופיע.

הנני שולח לכבוד פרומ"ה (=פאר רום מעלתו הרב. גם במכתבו לירושלים אל הרב קואינקא עורך המאסף, כרך ב סימן לב, הוא כותב: "נהגתי טובת עין לשלוח לפרומ"ה קונטרס... ויקבל פרומ"ה את ברכתי". (מ) את הספר העתים, המועתק מהספר שהיה נמצא אצל פרומ"ה [ועתה בעקד ספרי עיר לונדון], אשר נמסר לי מאת ידידי הרב החריף יעקב כהנא נ"י ב.. פיסטין (עיריה במערב אוקראינה. מ). ומודעא היא דברינו אשר העתקה זאת מכרתי להחבורת מקיצי נרדמים אשר

כי"ר = ספריית הרמב"ם, ת"א - 26
(העתקת רנ"ג קורונל מכתה"י המקורי, ועל
פיה הודפס הספר לראשונה בשנת תרס"ג)
כי"ס = סמינר תיאולוגי, נ"י - 6483
(העתקה נוספת מכתה"י המקורי, בידי
מנשה גראסבערג)

הערכתי והוקרתי, בצירוף תודותיי
המרובות, נתונות למנהלי הספריות הנ"ל
על נדיבות-לבם, והאפשרות לעיין
בכתבי-היד שברשותם. כמו-כן, תודות
למנהלי הספרייה הלאומית של ישראל, על
הנגשת כל כתה"י. יתברכו בברכות מרובות,
ממקור הברכות. אמן.

ב'גניזת קהיר', וכן ב'פרויקט פרידברג
לחקר הגניזה', נתגלו במשך השנים, דפים
רבים החסרים בכתה"י. תחילה פורסמו
על-ידי הרב יהודה לייב זלוטניק-אבידע
זצ"ל (מקורם: חוקר הגניזה הירושלמי, רבי
שלמה אהרן ורטהיימר): שני קטעים
להשלמת ספר העתים, סיני טז (תש"ה); וכן
בחוברת נפרדת: מחברות מני קדם,
יוהניסבורג תש"א-תש"ה (כולל צילום של
עמוד מקורי). ולהבדיל בין חיים לחיים -
לאחרונה, על-ידי הרב עדיאל ברויאר
שליט"א (מקורם: קטעי-גניזה השמורים
בספריות של אוניברסיטאות שונות): קטעים
חדשים מספר העתים, ישורון לד (ניסן
תשע"ו); ולאחר מכן כמאמר נפרד ומתוקן.
הרב עדיאל ברויאר הוציאם לאור, בטקסט
מואר ומוער - בליווי של הסברים ופירושים
חשובים. בנוסף צירף מבוא מקיף, ובו
האריך והרחיב את היריעה
בטוב-טעם-ודעת, אודות רבינו, רבי יהודה
הברצלוני - חיבוריו, כת"י מונטיפיורי,
הדפסת ספר העתים והקטעים שנדפסו
לאחר מכן, ועוד ועוד. תודות מרובות
והערכה עמוקה לכולם, על פעלם החשוב

הוצאה כספית נוספת, הנובעת מאי-ניצול
עמודי הספר עד תומם, והשארת תחתיתם
חלקה (ראה בספר ההעתקה, הוא כי"ר). אך
כמובן מאליו, כמו בכל עבודת העתקה או
ההדרה, שגיאות מי יבין.

מאידך, מלאכת המדפיסים בקראקא
לקתה בטעויות ושגיאות לרוב. ניתן לשער,
שטעויות דפוס רבות נגרמו בשל העובדה
שלעיתים סדר אותיות הדפוס, לא קרא
את הטקסט אלא שמעו מפיו של מקריא
שהיה מיהודי גליציה, אשר להם מבטא
קשה הגורם לטעויות אין ספור. דוגמאות:
מהו דתימא נשמע כמו מאי דתימא, וכן
ההוא נשמע כמו האי; יהושע כמו
יהושיע; ואז תגובת הנגר המוטעית:
תלמוד חכם, או נהו במקום נהי וכו'.
וכמובן, הבעיות הידועות: היא במקום הוא
(וגם: נין אמה במקום נ' אמה); זכר ונקבה;
יחיד ורבים. יש לציין ולהדגיש, שרבינו
הר"י ברצלוני היה בקיא ביותר בדקדוק
לשון הקודש וארמית, ואף בדקויות
הדקדוק - ובאופן זה כתב את ספרו, אך
מעתיקים שגו וטעו.

בנדפס הוצבו סימנים, כדי להקל על
המעייין וכדי לאפשר ציון של קטעים
מהספר (כך גם נהג לאחרונה, מו"ל 'ספר
העיטור המוגה', ירושלים תשע"ט). שיטה זו
של רשימת סימנים לפני הקטעים, נערכה
במקצתה בידי המעתיק הראשון, אך המו"ל
הראשון פיתח ושכלל את השיטה (במקרים
ספורים שינינו מעט, או חילקנו סימן אחד
ארוך לשנים).

רשימת כתבי-היד:

כי"י = ישיבה יוניברסיטי, נ"י - 1366
(כתה"י המקורי. לשעבר ספריית
מונטיפיורי, לונדון - 126)

למען השלמת החסרונות בספרו של רבינו, וחשיפת צפונות מתורתם של הקדמונים.

נקודה מעניינת. ישנן מספר הערות-הגהות בשולי הדף, על דברי רבינו, מאת סופר-מעתיק קדמון של כת"י הספר. ראה סימנים: קנו, קסח. ברור שמדובר בת"ח מובהק, שכן הוא כותב ומבקר כאחד הראשונים, ואף מתבטא בחריפות כנגד רבינו. אך לעת עתה הוא נותר אלמוני, ולא נודע מי היה.

במהדורה זו, נדפס פירוש על הספר - ליקוט מקוצר מתוך פירושו והגהותיו של הרב יעקב שור, שהביא גם הגהות מאת הרב יעקב כהנא הנ"ל; והערות חדשות מאת המהדיר.

מעט מזער, דברי הערכה על הרב יעקב שור. 'הגאון מקיטוב', כפי שכונה, אכן היה גאון עצום, ששילב עמקות נפלאה יחד עם בקיאות מופלגת בכל מכמני התורה. בעל מוח חריף ומבריק היה. ראה לדוגמא, בהערה על סימן ר, תירוץ מדהים על קושיית-סתירה חמורה שהקשו בתוספות - מחלוקת רב פפא ורב אשי, הובאה בצורה הפוכה במסכת שבת ובמסכת חגיגה. תחילה, דייק וניתח הרב שור את נוסח גירסת הגמרא שלפנינו, השונה מגירסת

התוספות. לאחר מכן המציא תירוץ מבריק-אך-ישר על הסתירה - כשלפי דבריו מתבררת העובדה, שלא רק שאין סתירה בין שתי סוגיות הש"ס, אלא שהדברים תואמים אלו לאלו.

להלן, סימני שמות הכותבים, כפי שנכתבו בפירוש:

סתמא - הרב יעקב שור

רבי יעקב שור - ריש

רבי יעקב כהנא - ריב

מהדיר - מ

לסיום, נעתיק את דברי סופר כתה"י המקורי, בפתחת העתקת הספר.

"הנה מצאתי זה השער השני מדולג בתחלה. וראיתי בעיר הקדש עלים מחוקים מונחים, אבל אני לא מצאתי כלום. ומי שימצא התחלתו יכתוב אותו בעלים חלקים שהם לפני זה הדף."

התודה והברכה, לתלמיד חכם מובהק ר"י נ"י, שהשתתף וסייע רבות במלאכת הקודש.

ונחתום בתפילה. יהי רצון שנוכח במהרה לביאת גואל צדק, ושזכותו של רבינו תעמוד לנו ולצאצאינו עד עולם.

ירושלים תשפ"ד

תוכן ההלכות

1	הלכות ערבי שבתות
68	הלכות עירובין
70	ענין העירוב
153	ענין שתופי מבוי
175	ענין המבוי שמערבין בו
201	ענין עירובי חצרות
253	הלכות קידוש ונר
331	ענין שביתת עבדים
340	הלכות ברכות ועונג של שבת
416	הלכות הילוך וזריקה והוצאה וטלטולי שבת
472	הלכות מלאכות ואיסורי שבת
512	הלכות נר בשמים והבדלה

דברי רבינו, בפתח הקדמתו לספרו

פירוש ספר יצירה

ברוך אלהים אלהי ישראל. אחד המיוחד בכל דרכיו ונפלא בכל מעשיו, ונעלם מעיני כל חי ומכל בריותיו ועין לא תשורנו. אחד מיוחד שאין לו שני והוא מיוחד בכל מחשבה. אחד שאינו במנין ולא בדמות ולא בתמונה. אחד מבלי ראשית ומאין תכלית, היה והווה ולעולמים יהיה. וכל בריותיו עדים נאמנים על ייחודו. ואין לו סוף ולא קץ ולא תכל. ראשון באין תחלה ואחרון באין תכלית.

ברוך ומבורך שמו לעולמים. בורא הכל שברא כל מקרה וכל מודע וכל דמות וכל תמונה וכל גוף. ואין בכל בריותיו שידמה לו בצד אחד מכל צדדין, ולא בענין אחד מכל ענינין. והוא מרומם על כל ברכה ותהלה, ולו דומיה תהלה.

ברוך הוא וברוך שמו וברוך זכרו. שאין לפניו לא עולה ולא שכיחה ולא משוא פנים ולא מקח שוחד. והכל שלו, ואנו עמו ועבדיו. וחייבין אנו לברכו ולרוממו, אשר קרבנו לשמו הגדול והקדוש.

וברא החכמה והתבונה יסודות ושתות לעולמו שברא, ואחר כך ברא עולמו להשען בהן. והיא הברית, כדכתיב: אם לא בריתי יומם ולילה חוקות שמים וארץ לא שמתי. וגזז התורה והחכמה לבחיריו ועבדיו האבות, ולכל זרעם זרע ישראל קדושו, להיותנו חיים בה בעולם הזה ולעולם הבא. כי מתוך החכמה והתורה, כל זרע הקדש חוקרים ומכירים לבוראנו וייחודו, וזוכים לחיי העולם הבא, כדכתיב: ועמך כלם צדיקים לעולם יירשו ארץ וגו'...

ובשם אלהינו אלהי ישראל, מבטח לכל זרע עבדיו אבותינו. וברחמיו וחסדיו הרבים אשר איננו מבזה ומשקץ ענות עני, כדכתיב: כי לא בזה ולא שקץ ענות עני ולא הסתיר פניו ממנו, ובשועו אליו שמע. וברב רחמיו וחסדיו נשענתי ובטחתי, והתחלתי אני יהודה העני הנכאה והנבזה, לכתוב בחבור זה... ובאתי ברעד ובאימה ובפחד מכמה פנים וענינים, בחוסר דעת וחכמה ותבונה, ומלא עונות ופשעים וחטאים, וערום ונקי מזכיות ומצות ומעשים טובים.

ובכל זה נשענתי ברחמי אלהינו, אשר הוא מבטח לכל. ולא יכלים לנצח כל החוסים בו.

הלכות ערבי שבתות

א (שבת יט,א)

[תנו רבנן אין מפליגין בספינה פחות מג' ימים קודם השבת כו'.¹]

...האידנא. דכוליה עלמא בעי לענוגיא לשבתא, ואין זה דומה לדין תפלה.² ואיפשר דאפילו שאר עמא... עונג שבת... תפלה.

ומשום האי טעמא נמי אמרינן, אין צדין (וכ"ה בכת"י מינכן לתלמוד; אך לפנינו: צדין) על עיירות של גוים פחות מג' ימים קודם השבת, לפי שהלב מתפחד³ ומהרהר וחושש מפני פחד המלחמות לקרבם [אל המצור], וכל פחות מג' ימים אין הלב נח מזעף אותן הרהורים ופחד המיתה. אבל שהו כבר ג' ימים באותן מצודות (אולי צריך להוסיף: שעושיין) למלחמות, נח הלב מזעפו דכיון דדש דש.

♦♦♦

ואין לנו לבטל התפלה מפני זה. אבל איסור הפלגה שייך גם האידנא, דכולי עלמא בעי לענוגיא לשבתא; ואין זה דומה לדין תפלה.

3. לפנינו, לשון הרי"ף בהלכותיו, לענין מלחמה: "משום טרדא ופחדא דליבא, ולבתר תלתא יומי פרח פחדיהו". וכ"ה בתשובת הרמב"ם, לענין הפלגה (הביאה בכל בו, סימן לד - כשיטתו בהלכות שבת ל,יג): "הסיבה... אינה אלא בשביל הצער והבלבול והקיא, למקצת בני אדם". ולפיכך, משום טעם זה, הקל בנהרות שאין בהם צער.

כפתיחה קצרה, לענין נושא זה דאיסור הפלגה, ראה תשב"ץ (חלק א, כא). הציטוט דלקמן הוא מחלק ד, ספר חוט המשולש מאת נינו, טור השלישי, יא): "בטעם האיסור, נחלקו המפרשים לארבעה דעות... גזרה שמא יעשה חבית של שייטים, וזו היא דעת רבינו האיי גאון, שכתב הרמב"ן שכן ראה בתשובתו... משום בטול עונג שבת... וזו היא דעת הריא"ף... דעת רבינו חננאל... שלא אסרו אלא

1. רבינו פתח את 'שער שני' של ספר העתים, העוסק בהלכות שבת, ב'הלכות ערבי שבתות'. וראה ספר האורה א,נא (עיין במבוא: מעתיק בקיצור רב, מספר העתים) - שגם כן פתח כן את 'הלכות ערבי שבתות': "תנו רבנן אין מפליגין בספינה..." חלק מן ההלכות היה כתוב ב'עלים מחוקים' החסרים לפנינו, כפי שמודיע סופר כי"י בדברי הקדמתו (אך יתכן שזהו חלק מן השער הראשון, ולא מספרנו שהוא השער השני). בנוסף, כי"י פגום וקטוע בתחילתו. (מ)

2. אמרו בעירובין סה,א: "אמר ר"א הבא מן הדרך אל יתפלל שלשה ימים... אבזה דשמואל כי אתי באורחא, לא מצלי תלתא יומי." לפי שאין דעתו מיושבת עליו, מפני טורח הדרך. ואפילו הכי לא חשו חכמים לאסור מפני זה ההליכה בדרך רחוקה. והטעם, דזה שייך רק ליחידים הזהירים להתפלל בכוונה שלימה; אך רובא דעלמא אין זהירים בזה. ולפיכך לא נפסק כן להלכה,

וגרסינן נמי בערבי פסחים, לענין גיטין (פסחים קו"א). חד בשבתא ותרין ותלתא בתר שבתא, ארבעה וחמשה ומעלי [שבתא] מקמי שבתא.⁴

ויש מי שמפרש כי ברייתא זו אינו שנוייה אלא בימים אבל בנהרות לא, מדקתני אין מפליגין, ובים הוא דאיכא הפלגה אבל בנהרות לא. והולכי נהרות [כשבאה] הספינה על שפת הנהר הם צריכין להזדהר, ויש להם לצאת [מהספינה] בערב שבת.

ואשכחן נמי תשובה לגאון רבי יצחק בלשון ערב בהאי ענינא, וזהו נוסחה.⁵ ומה ששאלתם: אין מפליגין בספינה פחות מג' ימים קודם לשבת; וראיתי מי שפירש בזה בזמן שהספינה גוששת למטה מי' טפחים, ומשום גזרת תחומין נגעו בה.

והשיב. זה הענין אינו אצלי ברור, שאם היה מטעם זה היה מפרש אותה כך. ומה שנראה לי בזה הוא מפני צער שיצטער בשבת, ואתי לאימנועי מעונג שבת. לפי שכל עת שאדם מפליג בים, דעתו משתנית עליו והוא חושש בעצמו כל ג' ימים, ולאחר ג' ימים אינו חושש כל כך. וכמו כן אמרו רבותינו מטעם זה, אין צריך (ולא: צדין, כדלעיל; כך ברי"ף) על עיירות של גוים פחות מג' ימים קודם לשבת, לפי שפחד המלחמה וחששה יצא מן הלב לאחר ג' ימים.

♦♦♦

בספינה גוששת... ומשום גזרת תחומין... הדעת הרביעית היא דעת הרו"ה בספר המאור. וראה במאור שביאר: "כל שלשה ימים קודם לשבת, קמי שבתא מיקרי - ונראה כמתנה לדחות את השבת... שאדם עתיד לחלל בו את השבת." (מ)

4. תמהתי למה הביא רבינו זה. דלפי הטעם שכתב, משום ביטול עונג שבת אין נפקא מינה

אי מיקרו מקמי שבתא. והנה בלבוש, סימן רמח, פסק דביום רביעי עצמו שרי, דבשבת כלו' הג' ימים. אולם במגן אברהם, שם ס"ק ב, נחלק דאסור. (ממה שהביא רבינו דרביעי קרוי 'מקמי שבתא', משמע דנקט בפשיטות דרביעי אסור; כשיטת המגן אברהם. מ)

והרא"ש א, לח כתב בשם התוספתא, דזו מחלוקת בית שמאי ובית הלל אי אסור גם דרביעי. אבל בתוספתא שלנו, פרק יג דשבת,

לא מוזכר זאת. אמנם רשב"ם בתוספות עירובין מג"א ד"ה הלכה, הביא זה בשם ירושלמי - והוא לפנינו שבת פ"א ה"ח: "בית שמאי אוסרין אפילו ברביעי, ובית הלל מתירין" (אך הרשב"ם ועוד ראשונים הבינו דלביית הלל שרי לגמרי). וראיתי בשו"ת תשב"ץ א, כא שהביא ירושלמי זה ושוב הביא מהתוספתא.

5. שו"ת הרי"ף, ליוורנו, סימן שיז. וכ"ה לפנינו בהלכות. אך בהלכותיו מהדורא קמא (ראה גם בעל המאור, ולקמן מהרמב"ן). נקט כר"ח, מטעם איסור תחומין. וז"ל רבינו חננאל: "יש מי שאומרים, בזמן שגוששת... ומשום הכי נהגו להפליג בים הגדול." ואכן רבינו הביא בספרו (סימנים יט, קפא ועוד), שנתקן בהלכות הרי"ף על פי מה שכתב אחר כך בתשובה.

ואף על גב דכתב הגאון רבי יצחק בהלכות דיליה כדכתבין לעיל, בזמן שהספינה גוששת, האי מילתא אשכחן בתשובה דיליה כדכתבין, וטעמא דמסתבר הוא.⁶

ונשאל גאון.⁷ הא דאמור רבנן אין מפליגין בספינה פחות מג' ימים קודם לשבת, מהו לנהוג מנהג זה בנהרות גדולות, כגון דגלת ופרת ונילוס של מצרים, וליכנס אדם בספינה ⁸[שלשה ימים קודם לשבת, ולישב בה בשבת כשהיא מהלכת. או אינה דומה ספינת הים לספינת הנהר, לפי שבים מתרחקת מן היבשה ואינו יכול לצאת ממנה כל זמן שירצה, ובנהר מתהלכת בקרוב ליבשה וכל זמן שמבקש יוצא; או אית טעמא אחרינא.⁹

ובני מצרים וכפריה היו נוהגין איסור חמור בנילוס שלהם, והיו ממהרין לצאת מן הספינות בערב שבת; עד שבא אצלם מי שהתירו להם. ועדיין מקצתם נוהגין בו איסור. היאך ראוי לעשות.

אנו לא שמענו מאבותינו ולא מחכמי שתי ישיבות מעולם, מי שהתיר לישב בספינת הנהרות, לא בדגלת ולא בפרת ולא בזולתם, ואיסור הן נוהגין בדבר זה. ומי שבא והתיר את הדבר זה במצרים, לא יפה עשה, כי אפילו היה מותר פתח הוא לכמה קלקלות. ואמרינן (פסחים נב), דברים המותרים ואחרים נוהגים בהם איסור, אי אתה רשאי להתירם בפניהם; וכל שכן דברים שלא מצינו להם התר. וכשאתה מעיין דברי חכמים

♦♦♦

6. וראה רמב"ן עירובין מג,א: "דעת רבינו הגדול, שכתב בפ"ק דשבת... שהוא משום גזרת תחומין... ודוקא למטה מעשרה... וכן כתב ר"ח. והרי רבינו הגדול צוה להגיה שם בהלכות, תשובות הרבה על הפירוש הזה, כמו שכתוב במקצת נוסחי ההלכות." כפי הנראה שאב את ידיעותיו בנושא, גם מרבינו, שכן הוא מביאו בהמשך דבריו: "בדקתי ומצאתי בדברי הרב רבי יהודה אלברצלוני שכתב." (מ)

7. בתשובות גאונים דלקמן: לרב האי (וראה בהערה לעיל, את דעתו בטעם האיסור). אין לסמוך על ייחוס התשובה, בספרי תשובות גאונים מאוחרים. (מ)

8. מכאן ועד סוף התשובה, השלים רי"ש על פי תשובות גאונים ליק (ראה במבוא, שבחלקו

הוא מועתק מספר העתים; ברוך שמסר עולמו לשומרים), סימן סא - בשם רב האי.

9. ואכן, בשל טעם נוסף שכתבו הרמב"ם בתשובתו דלעיל; נחלק הרמב"ם והתיר בנהרות: "שאלו לו, אם מותר ללכת בנהרות הגדולות, כנהר מצרים וחדקל ופרת... [והשיב] ההפלגה באלו הנהרות ובמה שדומה להם, מותרת היא בערב שבת. לפי שהסיבה שבשבילה אין מפליגין פחות משלשה ימים, אינו אלא בשביל הצער... וזאת הסיבה נעדרת בהליכה באלו הנהרות - ולפיכך יעדר הדין הנמשך אחריה." וראה בספר חוט המשולש, שסיכם בקצרה את דבריו (תשב"ץ ד, טור השלישי, יא): "כבר ביאר הרמב"ם בתשובתו לאנשי בגדאד... שלא אסרו אלא בימים

כולם, אי אתה מוצא דבר זה בים לבד, והפלגה היא שאמרו אין מפליגין, ומופלג הוא בנהרות כדרך שהוא מופלג כשהוא בים. אבל ודאי אלו לא נתכוין אדם לשהות את עצמו בספינה בשבת, ודחקו שבת במקום גדודי חיות, שאם יעלה וישב במדבר חוששין למיתתו; כגון זה יש רווח בדבר. ואף על פי דרבוותא דעלמא וחכמי איתני ישראל, נזהרין מאוד אפילו מכיוצא בזה. וכך ראוי לעשות.]

תנו רבנן אין צדין על עיירות של גוים פחות מג' ימים קודם לשבת, ואם התחילו אין מפסיקין ואפילו בשבת, וכך היה שמאי דורש עד רדתה ואפילו בשבת.

ב (פסחים נא, נב)

גרסינן בפסחים פרק מקום שנהגו. בני בישן נהוג דלא (הו) אזלי מצור לצידן במעלי שבתא, אתו בניהו לקמיה דר' יוחנן אמרו, אבהתין הוה איפשר להו אנן לא איפשר, מאי. אמר להו כבר קבילו עליהו אבהתיכו, שמע בני מוסר אביך ואל תטוש תורת אמן.

והאי דאמרין, נהוג דלא הו אזלי מצור לצידן במעלי שבתא. איכא מאן דפריש דרך ים ומשום האי דאמרין לעיל, ומצור לצידן אפילו בערב שבת מותר הוא; ובני בישן החמירו על עצמן ונהגו שלא לילך כלל בערב שבת. ומטעם דברים המותרין ואחרים נוהגין בהן איסור, לא התיר להם ר' יוחנן. ומשום האי טעמא מביא אותה בגמרא דפרק מקום שנהגו. ואיכא מאן דפריש דלא הו אזלי מצור לצידן אפילו דרך יבשה הוא, ומטעם האי דכתבין לעיל (חבל על דאבדין; סוכה מד, ב): אל יהלך אדם בערבי שבתות יותר מג' פרסאות; וצור וצידן קרובים הם הרבה.

תנן בפסחים בפרק מקום שנהגו. מקום שנהגו לעשות מלאכה בערבי פסחים (עד חצות)¹⁰ עושין, שלא לעשות אין עושין. ההולך ממקום שעושין

♦♦♦

מלוחים, הגורמים קיא ושינוי וסת. "אומר מאור ארבעה עשר, ר' יהודה אומר ובמהדורת בלאו, סימן שח, נוסח תשובתו זו: משתנץ החמה. אמר ר' אליעזר בן יעקב היכן "הסבה... מצוי בהליכה במים המלוחים... ומציתו מותר..." ובעין זה במשנה ובגמרא הצער והבלבול והקיא..." (מ) 10. יש להגיה: עד חצות. (ריב) ראה פסחים נה, א. לכאורה משמע שאיסור זה הוא משום שערב פסח נחשב מועד, וכדין חולו של מועד; וכמו שנאסר לדין מחצות היום. ראה עשר אסור במלאכה; ר' אליעזר בן יעקב

למקום שאין עושין או ממקום שאין עושין למקום שעושין, נותנין עליו חומרי מקום שיצא משם וחומרי מקום שהלך לשם.

ואמרינן בגמרא. מאי איריא ערבי פסחים אפילו ערבי שבתות וערבי ימים טובים נמי, דתניא העושה מלאכה בערבי שבתות ובערבי ימים טובים מן המנחה ולמעלה אינו רואה סימן ברכה לעולם. התם מן המנחה ולמעלה הוא דאסור סמוך למנחה שרי, הכא מחצות. אי נמי התם סימן ברכה הוא דלא חזי הא שמותי לא משמתינן ליה, הכא שמותי משמתינן ליה.

גופה העושה מלאכה בערבי שבתות ובערבי ימים טובים, ובמוצאי שבת ובמוצאי ימים טובים, ובכל מקום שיש נדנוד עבירה, לאיתויי תענית צבור, אינו רואה סימן ברכה.

תנו רבנן יש זריז ונשכר יש זריז ונפסד, יש שפל ונשכר יש שפל ונפסד. יש זריז ונשכר דלא עביד במעלי שבתא ועביד כולה שבתא, זריז ונפסד דעביד כולה שבתא ועביד נמי במעלי שבתא; שפל ונשכר דלא עביד כולה שבתא ובמעלי שבתא נמי לא עביד, שפל ונפסד דלא עביד כולה שבתא ובמעלי שבתא עביד. אמר רבא הני נשי דמחוזא אף על גב דלא עבדן עבידתא במעלי שבתא משום מפנקותא היא, דהא כל יומא לא עבדן, ואפילו הכי שפל ונשכר קרינן בהו.

רבא רמי כתיב כי גדול מעל שמים חסדך וכתוב כי גדול עד שמים חסדך, הא כיצד. כאן בעושין לשמה כאן בעושין שלא לשמה, כדבר יהודה דאמר רב יהודה לעולם יעסוק אדם בתורה ובמצות ואף על פי שלא לשמה, שמתוך שלא לשמה בא לידי שמה (וכ"ה בכת"י וטיקן לתלמוד).

גרסינן בפרק השולח גט לאשתו (גיטין לח.ב). אמר רבה בהני תלת מילי נחתי בעלי בתים מנכסייהו, דמפקי עבדייהו לחירו, ודסיירי נכסייהו בשבתא, ודקבעי סעודתיהו בשבתא בעידן בי מדרשא. דאמר ר' חייא בר אבא שתי משפחות היו בירושלים, אחת קבעה סעודתה בשבת ואחת קבעה סעודתה בערב שבת, ושתייהן נעקרו.

♦♦♦

רמב"ם (שביתת יום טוב ח,יח): "יום ארבעה מחצי היום ולמעלה." ובמרדכי, סימן תרו: עשר בניסן אסור בעשיית מלאכה מדברי "ומשמע דאסור (מחצות) אפילו על ידי נכרי, סופרים, כמו חולו של מועד... ואינו אסור אלא כמו מלאכה דחול המועד." (מ)

ג (שבת קיז, ב - קיט, א)

גרסינן בפרק כל כתבי הקודש. תנו רבנן שכח פת בתנור וקדש עליו היום, מצילין מזון ג' סעודות ואומרים לאחרים בואו והצילו לכם. וכשהוא רודה לא ירדה במרדה אלא בסכין, ואף על גב דרדיית הפת חכמה היא ואינה מלאכה, אפילו הכי כמה דאיפשר לשנויי משנינן.

אמר רב חסדא לעולם ישכים אדם להוצאת שבת, שנאמר והיה ביום הששי והכינו את אשר יביאו, לאלתר.

ר' חנינא מיעטף וקאי אפניא דמעלי שבתא, אמר בואי כלה בואי כלה. ר' אבא הוה זבין בתליסר אסתירי פשיטי בישראל מתליסר טבחי, ומשלים להו אצינורא דדשא, אמר להו אשור הייא אשור הייא. ר' אבהו הוה יתיב אתכתקא דשאגא¹¹ ושייף נורא. רב ענן לביש גונדא, דתנא דבי ר' ישמעאל בגדים שבשל בהם קדרה לרבו אל ימזוג בהם כוס לרבו. רב ספרא מחריך רישא, רבא מלח שיבוטא, רב הונא מדליק שרגא, רב פפא גדיל פתילתא, רב חסדא פרים סילקא, רבה ורב יוסף מצלחי ציבי, ר' זירא מצתת צתותי. רב נחמן בר יצחק מכתף ועייל מכתף ונפיק, אמר אלו מקלע לן ר' אמי ור' אסי מי לא מכתפינא קמיהו. ר' אמי ור' אסי מכתפי ועיילי מכתפי ונפקי, אמרי אי מקלע לן ר' יוחנן מי לא מכתפינא קמיה.

ורבנן כולהו דאדכרינן, דעבדי בנפשייהו נמי צרכי שבת; כדמפרש בגמרא דהאיש מקדש (קידושין מא, א) שקיום המצוה באדם עצמו מצוה יותר מבשלוחו.¹²

♦♦♦

11. ברש"י: "ורבינו לוי גרס, אתכתקא דשאגא - תדהר". והוא במסכת בבא בתרא פ, ב: "תדהר, שאגא". וראה בערוך, ערך שאג: "תרגום בפסוק 'רהיטנו ברותים', בראתי ושאגי ושורבני - מין עץ ארז."
12. ויש לבאר מדוע הוזכרה הלכה זו בהכנות שבת וקידושי אשה, ולא בשאר כל המצוות. ונראה, דבשאר כל המצוות פשיטא דלקיומי מצוה בגופיה עדיף (וכן כתב במגן אברהם, סוף סימן רנ: "בכל מצוה, מצוה בו יותר מבשלוחו"). ואך בהכנת צרכי שבת, שנראה כולו לתלמידי חכמים לעשות מעשים כאלו

בעצמם, לכן חידשו דאף בזה מצוה בו יותר (וכלשון הרמב"ם שבת לו: "אף על פי שהיה אדם חשוב ביותר ואין דרכו... שזה הוא כבודו"). ואף לענין קידושי אשה, אף שהיה נראה דרך צניעות יותר שתתקדש על ידי שליח, אפילו הכי מצוה בו יותר. ואין נראה מה שכתבו מקצת אחרונים, דלא בכל המצוות נאמר כלל זה; דאף במצוות מעקה מצינו שמצוה בו יותר, ראה קידושין ע, א: "אשכחיה (לרב נחמן) דקעביד מעקה, אמר ליה לא סבר לה מר... כיון שנתמנה אדם פרנס על הציבור, אסור בעשיית מלאכה בפני שלשה..." ורק גבי

גב, (ד, א)

גרסינן בשבת בפירקא קמא. בעי רב ביבי בר אבבי הדביק פת בתנור, התירו לו לרדותה קודם שיבא לידי איסור סקילה (לפנינו: חיוב חטאת; וראה תוספות ד"ה מתני). ותירצה רב אשי הכי, הדביק פת בתנור בשבת במזיד, התירו לו לרדותה קודם שיבא לידי איסור סקילה, שאפייה מאבות מלאכה היא. ולא איפשיטא.¹³

וכתבי הכי רבוותא (ר"ח). וקשי לן מיכדי רדיית הפת חכמה היא ואינה מלאכה; דגרסינן בפרק כל כתבי הקודש (שבת קיז, ב) תנא דבי שמואל כל מלאכת עבודה לא תעשו, יצא תקיעת שופר ורדיית הפת שהיא חכמה ואינה מלאכה; וכיון שאינה מלאכה אמאי לא פשטו בה להתירה. וקבלנו מרבתינו כי בעיא זו להתיר לו בפטור ומותר הוא, לפיכך לא איפשיטא. ויש אומרים כי רדיית הפת האפויה היא חכמה ואינה מלאכה, אבל רדייתה בעודה עיסה קודם שיקרמו פניה מלאכה היא.¹⁴ הלא תראה הפת אפויה איפשר לרדותה בסכין וכיוצא בה, אבל העיסה אי אפשר לרדותה אלא בידים שנמצא כמו לש ועורך; ומתקן הוא ואינו מקלקל. לפיכך לא הזכירו במקום הזה הא דתנא דבי שמואל כלל, ללמד שאינו דומה זה לזה כלל.

והגאון רבי יצחק נמי כתב הכי בהלכות דיליה. הא מילתא דרב ביבי מקשו בה רבנן, מכדי רדיית הפת חכמה היא ואינה מלאכה כדתנא דבי שמואל, מאי טעמא לא שריהא הכא אלא משום שלא יבא לידי איסור סקילה הא לאו הכי אסירא, והא לאו מלאכה היא. ופריקו בה כמה פירוקי דלא דייקי גבן ומשום הכי לא כתבינן להו.

אבל אנן הכי אסתבירא לן בפירוקא דהאי קושיא. אף על גב דרדיית הפת חכמה היא ואינה מלאכה, לא שרו לה רבנן אלא היכא דשכח פת בתנור וקדש עליו היום, דמציל ממנה ג' סעודות לשבת משום כבוד שבת, ואפילו הכי בעי לשנויי כדקתני לא ירדה במרדה אלא בסכין. אבל

♦♦♦♦♦

השבת אבדה מצאנו דוקן ואינו לפי כבודו פטור, לפי שהיא מצוה ממונית; ולא ילפינן מינה, כדאיתא בש"ס ברכות יט, ב: "איסורא מממונא לא ילפינן".
13. כגירסת ר"ח ועוד, ועיין תוספות ד"ה מתני. אך רש"י, וכ"ה ברי"ף וברמב"ם (שבת ט, ה): 'מותר לו לרדותה' ועוד, גרסו דאפשיטא להיתר. (ריב)
14. כ"ה גם בערוך, ערך רד (הרביעי); ובאור זרוע ב, ט. וראה רשב"א שבת לה, ב: "וראיתי לר"ח, במסכתא ראש השנה... בפת רכה שהוא כעין עיסה, שרדייתו היינו עריכתו."

רדייה שלא לסעודת שבת לא שרו לה רבנן. ורדייה דהכא לאו לסעודת שבת היא דהא לא חזיא לאכילה, ומשום הכי לא שרו לה רבנן אלא כדי שלא יבא לידי איסור סקילה.

ד (יא,א - יב,א)

תנן בהאי פירקא. לא יצא החייט במחטו סמוך לחשכה שמא ישכח ויצא, ולא הלבילר בקולמוסו.

גרסינן בירושלמי (הלכה ב). ממה דתנינן מנחה ותני לה ר' חייא חשכה, הדא אמרה אפילו חשכה דתנינן מנחה היא.¹⁵

תנא דבי שמואל ערב שבת עם חשכה, יוצא אדם בתפיליו. מאי טעמא, כיון דאמר רבה בר רב הונא חייב למשמש בתפיליו כל שעה ושעה קל וחומר מציץ, הלכך מדכר דכיר להו. תניא חנניה אומר חייב אדם למשמש בבגדו ערב שבת עם חשכה, אמר רב יוסף הלכתא רבתי לשבתא.

ד,ב (יג,ב)

תנן. אלו מן ההלכות שאמרו בעליית חנניה בן חזקיה בן גרון שעלו לבקרו, ונמנו ורבו בית שמאי על בית הלל, וי"ח דבר גזרו בו ביום, והם המנויים בשמעתא. ואמרינן בגמרא: אמר רב יהודה אמר שמואל י"ח דבר גזרו ובי"ח נחלקו, והתניא השווי, ואסיקנא בו ביום נחלקו ולמחר השווי, כלומר בי"ח שנחלקו בו ביום למחר השווי.

ואשכחן נסחא לרבינו חננאל גאון בהאי לישנא. י"ח דבר גזרו בו ביום והן המנויין בשמעתא, א' האוכל אוכל ראשון, ב' האוכל אוכל שני, ג' השותה משקין טמאין; כולהו כמפורש בשמעתא.

י"ח נחלקו. א' אין שורין דיו. ב' סממנין. ג' כרשינין. ד' אונין של פשתן. ה' צמר. ו' מצודות חיה. ז' עופות. ח' דגים. ט' אין מוכרין לנכרי. י' אין טוענין עמו. י"א אין מגביהין עליו. י"ב אין נותנין עורות לעבדן. י"ג ולא כלים לכובס; אלו במשנתנו, וה' בחיצונה; י"ד לא ימכור. ט"ו לא ישאיל.

♦♦♦

(ריב) אך עיין תוספות ראש השנה (כט, ב ד"ה 15. לא מצאתי לשום אחד מן הפוסקים, רדיית הפת): "פירש רבינו חננאל... אסור לחוש לאסור בהני סמוך למנחה. ובאמת, מדרבנן, ברודה הפת בעוד שהיא עיסה; דהוא הירושלמי עצמו דחה זה: "רבנן דקיסרין כעין לש, שמרככו כשרודהו בידו." אמרין, מתניתין כר' יהודה, מה דתני ר' חייא

י"ו לא ילוה. י"ז לא יתן מתנה לגוי אלא אם כן יגיע לביתו. י"ח שלוח אגרות ביד גוי.

והני י"ח מילי דפרשינן דנחלקו בית שמאי ובית הלל בו ביום בלחוד, ולא אמרינן מכל מילי דאיפליגו ביה הני נינהו (לחוד) אלא י"ח דמנינן דאיפליגו ביה בו ביום לחוד.

י"ח השוו הם שהשוו באותו היום, והן השנויין במשנתנו, ואלו הן. יציאות שבת ד' בפנים וד' בחוץ הרי ח'. ט' לא ישב לפני הספר. י' לא יכנס למרחץ. י"א ולא לבורסי. י"ב ולא לאכול. י"ג ולא לדין. י"ד לא יצא החייט במחטו. ט"ו ולא הלבילר [בקולמוסו]. י"ו ולא יפלה כליו. י"ז ולא יקרא לאור הנר. י"ח לא יאכל הזב עם הזבה.

ואית נמי טעמא אחרינא.¹⁶ דאשכחן בכולה מתניתין, דכל מילתא דאשוו בה בית שמאי ובית הלל, י"ח מילי נינהו. א' בשביעית (ד,ד), מודים [במחליק] עד שיגום. ב' בשבת (א,ט), מודים אלו ואלו שטוענין בקורות בית הבד. ג' בעירובין (ו,ו), מודים [בזמן] שמקצתן שרויין בחדרים. ד' ה' ו' ז' במסכת יום טוב; מודים שאם שחט (א,ב), בדג וביצה שעליו (ב,א), שמשקיין את המים (ב,ג), מטבילין מגב לגב (שס). ח' בחגיגה (ב,ד), ומודים שאם חלה עצרת. ט' י' י"א י"ב בכתובות; אלו ואלו מודים [שמוכרת] ונותנת (ח,א), ומודים שאם מכרה ונתנה (ח,א),¹⁷ שומרת יבם שנפלו לה נכסים (ח,ו). י"ג [בגיטין] (ח,ט), ומודים בנתגרשה מן האירוסין. י"ד בנזיקין (בבא בתרא ט,י), אלו ואלו מודים שיחלוקו. ט"ו באהלות (ז,ג), מודים בפותח לכתחלה. י"ו בגדה (י,ח), ומודים ברואה בתוך אחד עשר יום. י"ז בזבים (א,ב), ומודים ברואה ברביעית. י"ח [במקואות] (ד,א), ומודים בשוכח בחצר שהוא טהור.

♦♦♦

- כרבנן" - כלומר, כרבנן דסברי תפלת המנחה עד הערב, ולזה קורא סמוך למנחה סמוך לחשכה; ולעולם אינו אסור אלא סמוך לחשכה ממש.
16. כלשון הזה כתב במאירי. ובראב"ן דלקמן: "ויש אומרים שהן אותן שנאמר בהן ומודים." חילוקי דעות יש בראשונים בענינים אלו, ואף בגירסת ר"ח עצמו. עיין: פירוש המשנה להרמב"ם; חידושי הרמב"ן שמצא
- בספר ישן שבארץ ישראל; ראב"ן ח"ב, מסכת שבת סימן שלח ('מפורש בירושלמי, תני ר' שמעון בן יוחאי'), ועוד. אמנם, בעיקר הדבר שכתב לפרש עוד, דבכל המשניות שמוזכר שהשוו בית שמאי ובית הלל, י"ח מילי נינהו; נפלאותי, דמצינו עוד י"ד מקומות במשנה בלשון: ומודים, ושויין. (ריב)
17. לשון זה נמצא ב' פעמים במשנה זו.

ולעניות דעתין קשה לן הכא טובא. ומתחזי לן דהני מילי דכתב רבינו חננאל גאון בהני י"ח שהשוו, חבטי¹⁸ נינהו, ואפושי תורה להודיע המחלוקות שהשוו בהן בית שמאי ובית הלל. אבל בהאי מימרא דרב יהודה אמר שמואל לא קאמר הכי: י"ח גזרו ובי"ח נחלקו, ואקשינן עלה והתניא השוו, ותרצינן בו ביום נחלקו ולמחר השוו. אלמא מתחזי בשמעתא, דאותן י"ח שנחלקו בהן באותן השוו למחר, ולא קאמר על מילי אחריני.

ובהאי י"ח דנחלקו בית שמאי ובית הלל הלכתא כבית הלל בכולהו, וחזינן לפרושי להו הכא כל חדא וחדא.

ה (יז,ב - כ,א)

בית שמאי אומרים אין שורין דיו סממנין וכרשינן, אלא כדי שישורו מבעוד יום; ובית הלל מתירין. בית שמאי אומרים אין נותנין אונין של פשתן לתוך התנור אלא כדי (שיבהילו) [שיהבילו], ולא את הצמר ליורה אלא כדי שיקלוט את העין; ובית הלל מתירין. בית שמאי אומרים אין פורשין מצודות חיה ועופות ודגים, אלא כדי שיצודו מבעוד יום; ובית הלל מתירין.

בית שמאי אומרים אין נותנין עורות לעבדן ולא כלים לכובס נכרי, אלא כדי שיעשו מבעוד יום; ובכולן בית הלל מתירין עם השמש. אמר רבן שמעון בן גמליאל נוהגין היו בית אבא, שהיו נותנין כלי לבן שלהן לכובס שלשה ימים קודם לשבת. ושויין אלו ואלו שטוענין קורות בית הבד ועגולי הגת.

אין צולין בשר (כ"ה בתוספתא א,ט ובר"ח; אך לפנינו נוסף: בצל) וביצה אלא כדי שיצולו מבעוד יום; ובית הלל מתירין.¹⁹ אין נותנין את הפת לתוך התנור ערב שבת עם חשכה ולא חררה על גבי גחלים אלא כדי שיקרמו פניה,

♦♦♦

18. ראה סימן קכה: "ואנן נמי חזינן כמה מן המחברים שחבטו כמה חבטים בהאי עובדא."
 19. כ"ה גם בכת"י לתלמוד מן הגניזה. (מ) וכ"ה בספר הלכות גדולות (מהדורת הרב הילדסהיימר, ברלין תרמ"ח), תחילת הלכות שבת. (ריש)
- וכן ראה בראב"ן ח"ב, מסכת שבת סימן שלח: "ומה שנהגו להטמין קדרה ברמץ בערב שבת, אף על גב דבשלה קצת - כבית הלל נהגו. דתנן אין צולין בשר... ובית הלל מתירין; ומוקי לה רב אשי בבישרא אגומרי, ותניא חנניה אומר כל שהוא כמאכל בן דרוסאי מותר... וחנניה כבית הלל... וכל מה שמדקדק בתלמוד בפרק כירה... אליבא דבית שמאי מדקדק. אי נמי אליבא דבית הלל וכגון שלא היה כמאכל בן דרוסאי, כדאמר חנניה

ר' אליעזר אומר כדי שיקרום התחתון שלה. משלשלין את הפסח לתנור ערב שבת עם חשכה. ומחזיזין את האור במדורת בית המוקד ובגבולין כדי שתאחז את האור ברובן, ר' יהודה אומר בפחמין כל שהן.

וכתב גאון (ר"ח). הני אלו כולן ששנינו במשנתנו, כגון שריית דיו ונתינת אונין של פשתן לתנור וכיוצא בהן, הלכתא כבית הלל דמתירין עם השמש. וכן אלו ששנינו [בברייתא] פתיקת מים לגינה בערב שבת, והנחת מוגמר תחת הכלים והנחת גפרית תחת הכלים, כולן מותרין. וכן קילור [על] העין בערב שבת ואספלגית על מכה, ומתרפאת והולכת בשבת.

ואף על גב דקיימא לן כבית הלל ובית הלל לית להו שביתת כלים, נתינת חטים ברחיים של מים בערב שבת להטחון בשבת אסור; ולא אמר משום שביתת כלים אלא רב יוסף, [אבל רבה] אמר מפני שמשמעת את הקול, וכוותיה מסתברא.²⁰

וכל היכא דאיכא למיחש שמא יחתה בגחלים, כגון הנחת קדרה בתנור או חבית של מים וכיוצא בהן, אפילו בית הלל אסרי.

והא דתניא לא ימכור אדם חפצו לגוי²¹ ולא ילונו כו', אתיא כו' עקיבא

♦♦♦♦♦

אליבא דבית הלל; דהא דמתירין בית הלל... היינו בשיל כמאכל בן דרוסאי, ולא בשיל כל צורכו.²⁰ אך לפנינו במשנה ליתא: ובית הלל מתירין.

וצ"ע, דאדרבה מסוגיא דרב אשי, וכן מהא דחנניה, משמע דמודים בית הלל לבית שמאי דבעינן כדי שיצולו מבעוד יום; והיינו כמאכל בן דרוסאי. ועוד, דמפורש בתוספתא (א,ט: 'אי אתם מודים') וכן בירושלמי (פ"א ה"ה: 'ולא יכלו להשיבן'), דבית הלל מודים בהני לבית שמאי דאסור. (ריכ) וכן צ"ב, אמאי לא חשיב מחלוקת זו, בסימן הקודם, יחד עם י"ח דבר שנחלקו בית שמאי ובית הלל. (ריש)

הן אמנם בירושלמי הנ"ל איתא, כמה פעמים, בדעת בית שמאי: "כדי שיצולו כל צורכן". ועל כרחך כדברי הראב"ן, שחנניה בדעת בית הלל אמר, דסגי בכמאכל בן

דרוסאי. וצ"ל דפירש את שאלת הגמרא 'וכמה', דמפרשת הגמרא את בית הלל; ולא כמו דאיתא ברי"ף: 'וכמה כדי שיצולו' - דמשמע דמפרשת את בית שמאי. אך מכל מקום יש לעיין בלשון רב האי (הובאו בסימן יח), דמשמע מדבריו דמאכל בן דרוסאי חשיב כל צרכו: "אם הגיעה למאכל בן דרוסאי, מותר לשהותה על גבי כירה בשבת... וזהו דאמר ר' יוחנן שלא בשיל כל צרכו..." (וראה את לשונו, כפי שהביאה בעל המאור, ומצוטטת בהערה דלקמן: "שכל שהגיע למאכל בן דרוסאי, כבשיל לגמרי חשבינן ליה.") אך לשון זו מוקשה, ואין זו לשונם של שאר הראשונים. (מ)

20. הובא בשם ר"ח, במלחמות סוף פרק קמא, ובאור זרוע ריש הלכות ערב שבת.

21. כ"ה בכת"י לתלמוד מן הגניזה, ולפנינו

דאמר כדי שיצא מפתח ביתו; כר' יוסי דאמר, הן הן דברי ר' עקיבא הן הן דברי בית הלל.

וכן נמי גבי חמץ,²² אוקימנא בפסחים בפרק כל שעה (כאא): כל שעה שמותר לכהן לאכול תרומה, מותר לישראל למכור חמץ לגוי; והיא שעה חמישית; כרבן גמליאל דאמר חולין נאכלין כל ארבע ותרומה כל חמש.

נתינת מזונות לפני גוי בחצר או לפני כלב מותר, ואם נטל ויצא אין נזקקין לו. (עכ"ל ר"ח)

¶ (יח, א - כ, א)

תנו רבנן פותקין מים לגינה ערב שבת עם חשכה והיא מתמלאת והולכת כל היום כולה, ומניחין מוגמר תחת הכלים ומתגמרין והולכין כל השבת כולה, ומניחין גפרית תחת הכלים ומתגפרין והולכין כל השבת כולה, ומניחין קילור על גבי העין ואספלגית על גבי מכה ומתרפאין והולכין כל השבת כולה. ואין נותנין חטים לתוך הרחיים של מים, אלא כדי שיטחנו [מבעוד יום]; ואוקימנא לבית שמאי דאית להו שביתת כלים, אבל בית הלל לית להו שביתת כלים ושרו.²³

תנו רבנן לא תמלא אשה קדרה עססיות ותורמוסין ותניח לתוך התנור ערב שבת עם חשכה, ואם עשתה כן למוצאי שבת אסורין בכדי שיעשו.

♦♦♦

(ו, א): "אבל במקצת נוסחי ההלכות כתוב, ויש אומרים מפני ששמעת את הקול... ורבינו חננאל פוסק כן, כרבה."
ונחלקו בכך הגאונים. עיין שו"ת הגאונים חמדה גנוזה, סימן י - תשובות רב נטרונאי ורב פלטי, שפסקו להיתר. אך במלחמות כתב: "וכן פסק (לאיסור כרבה) רב שמעון בעל הלכות." וכ"ה לפנינו בבה"ג הרגיל. אמנם בזה הנדפס מחדש מכת"י (מהדורת הרב הילדסהיימר, ברלין תרמ"ח) הנוסחא היא: דברי בית שמאי, ובית הלל מתירין; והיינו כרב יוסף. ועיין שו"ת תשב"ץ ב, נד שכתב דגם בעל העיטור, אות שין שכירות, פוסק להיתר כרבינו תם; ולא מצאתי שם מזה דבר. (אולם קטע זה נמצא ב'ספר העיטור המוגה', מהדורת 'מכון כנסת', סימן קלו: "ומסתברא דרחיים

בריי"ף. אך לעיל בתוך י"ח דבר, ולקמן ריש סימן ז; וכ"ה לפנינו - נוסף: ולא ישאילנו. שמא הדבר נובע מהעתקות מרובות שעשה רבינו, מלשונות קדמונים רבים ומכתבי יד שונים: רב האי, ר"ח, רי"ף ועוד. (מ)

22. דתניא, בית שמאי אומרים לא ימכור אדם חמצו לגוי כו'. (מ)

23. פסק כדעת רב יוסף, וכן פסקו רבינו תם (יח, סוף ע"א) ועוד - אך לעיל סימן ה, הביא את שפסק ר"ח דאסור לכולי עלמא, 'מפני ששמעת את הקול'; וכדעת רבה. אולם כאן העתיק את דברי הרי"ף, לפי הנוסחא הקדומה. אמנם לפנינו נוסף ברי"ף (וראה במאור ובמלחמות): "ואיכא מאן דאמר אסור ואפילו לבית הלל..." אך כבר העיר הר"ן

כיוצא בו לא ימלא נחתום חבית של מים ויניח לתוך התנור (ערב שבת) עם חשכה, ואם עשה כן למוצאי שבת אסורין בכדי שיעשו, מאי טעמא גזרה שמא יחתה בגחלים.

ואי אמרת מוגמר וגפרית מאי טעמא לא גזרינן. התם לא מחתו להו [דאי מחתו להו] סליק קוטרא בהו ופסדי. ואונין של פשתן נמי לא גזרינן דכיון דקשי להו זיקא לא מגלי להו, צמר ליורה נמי לא גזרינן ביורה עקורה וטוחה דליכא למיחש לא לחתויי ולא למיגס.

והשתא דאמרינן גזרה שמא יחתה בגחלים, האי קידרא חיתא שפיר דמי, בשיל ולא בשיל אסיר. ואית דגרסי: האי קידרא חיתא אי בשיל, כלומר אם היא חיה או מבושלת לגמרי שפיר דמי, אבל בשיל ולא בשיל אסיר. ואי שדא ביה גרמא שפיר דמי, מאי טעמא דאסח לדעתיה אמר השתא ודאי לא בשיל, ולא אתי לחתויי.

ושאמרנו כאן לענין קידרא חיתא, לא חיתא ממש קדרתא;²⁴ שאלו צונן ממש אסור להניחה בין השמשות, כדרך שאמרנו לא תמלא אשה עססיות ותורמוסין. אלא קידרא חיתא זו היא שהוחמה, ולא התחלה לבשול. אבל אם התחלה לבשול ולא הגיע לשיעור מאכל בן דרוסאי, אסור לשהותה; וזהו בשיל ולא בשיל אסורה.²⁵ ואם הגיע למאכל בן

♦♦♦

מותר, דקיימא לן בבית הלל דלית להו שבייתת כלים. מ) (מ)

24. כן הוא במובא בספר הנר, לקמן דף לז, א. אך לקמן סימן יח, ובערוך ערך חי (אוצר הגאונים הפירושים, עמוד 16 - בשם רב האי; וכ"ה בראשונים דלקמן): קרירתא. (מ)

25. ראה בעל המאור על אתר (ו, א מדפי הרי"ף): "מצאתי פירושה בדברי רבינו האי גאון. כי בשיל ולא בשיל הוא, שמבושל מעט ולא הגיע בישולו למאכל בן דרוסאי; שכל שהגיע למאכל בן דרוסאי, כבשיל לגמרי חשבינן ליה, ומותר לשהותו." וכ"ה ברשב"א יח, ב; והוסיף: "אבל דעת הרב אלפסי והרמב"ם... היינו משהתחיל לבשל ועד שנתבשל כל צרכו; ואפילו נתבשל כל צרכו, אם הוא מצטמק ויפה לו אסור... וכן דעת

הרמב"ן. וז"ל הרמב"ן על אתר: "בשיל ולא בשיל אסור. פירוש, משהגיע למקצת בישול שהוא קודם מאכל בן דרוסאי, עד שיתבשל לגמרי... וכך אמר בעל הלכות גדולות, מאכל בן דרוסאי - בשיל ולא בשיל." ולקמן לז סוף ע"א: "וכן כתוב בהלכות גדולות של ר' שמעון קיארא, דבשיל ולא בשיל היינו כמאכל בן דרוסאי... דאמרינן בפרק קמא דאסור לשהותה על גבי כירה, דלא כחנניא. ואשכחינן תמן בהלכות גדולות של ר' שמעון קיארא, ובפסוקות... אם מצטמקת ויפה לה, אסור לשהותה." עיין שם בדבריו.

בעל המאור, הקשה סתירה ברי"ף (פרק כירה, טז, א מדפי הרי"ף): "שכתב בפרק ראשון... כמאכל בן דרוסאי, וההיא כחנניא אזלא... ובפרק זה דחה דברי חנניא." והרשב"א הנ"ל תירץ (על פי הרמב"ן

דרוסאי, מותר לשהותה על גבי כירה בשבת, אף על פי שלא בשלה כל צרכה; דתניא (כא) חנניה אומר כל שהוא כמאכל בן דרוסאי, מותר לשהותו על גבי כירה בשבת.

והשתא דאמר מר כל מידי דקשי ליה זיקא לא מגלי ליה, האי בישראל דגדיא ושריק שפיר דמי, דברחא ולא שריק אסיר; דגדיא ולא שריק דברחא ושריק, רב אשי שרי ורב אחא (בהמשך, וכן לפנינו בגמרא: ירמיה) מדפתי אסר. איכא דאמרי דגדיא בין שריק ובין לא שריק שפיר דמי, דברחא נמי ושריק שפיר דמי; כי פליגי דברחא ולא שריק רב אשי שרי ורב אחא מדפתי אסר.

וקא פסק רבינו שרירא גאון ז"ל, כי האי לישנא בתרא וכרב אשי. ואיכא מאן דפסק כרב ירמיה מדפתי, ואמר הכי: דחזינן סוגיא דשמעתא כוותיה. דאמרינן אמר רבינא האי קרא חייא כיון דקשי ליה זיקא כגדיא דמי ושרי, מכלל דאי כברחא אסיר; ושמעת מינה דברחא אסיר (ראה סימן ח).

ז (יח,ב)

בית שמאי אומרים אין מוכרין לנכרי כו'. תנו רבנן לא ימכור אדם חפצו לגוי ולא ישאלנו ולא ילונו ולא ימשכנו²⁶ ולא יתן לו במתנה, אלא כדי שיגיע למקום קרוב (כ"ה ברי"ף; אך לפנינו: לביתו), ובית הלל אומרים עד שיגיע לבית הסמוך לחומה, ר' עקיבא אומר כדי שיצא מפתח ביתו; ר' יוסי בר' יהודה אומר הן הן דברי ר' עקיבא הן הן דברי בית הלל, ולא בא ר' עקיבא אלא לפרש דברי בית הלל. וכן הלכה כר' עקיבא וכדפריש ר' יוסי בר' יהודה.

ומה שאמרו בית שמאי במתניתין, אין מוכרין לנכרי ואין טוענין עליו ולא מגביהין עליו כו'; אף על גב דאין הלכה כמותן, אצטרכינן לפרש. כי אלו כולן מי"ח דבר שגזרו בהן בו ביום, ובית שמאי היו מחמירין ועבוד הרחקה יתירא משום חומרא דשבת; ולא חשו בית הלל בגזרה זו,

♦♦♦

במלחמות טז,א מדפי הרי"ף: "התם דוקא בפרק כירה, שאסור לשהות... ודלא בשדהם עצמן מונחין על גוף האש... דכיון כחנניה." (מ) שהגיעו למאכל בן דרוסאי, אם יחתה 26. 'ולא ימשכנו', ליתא לעיל סימן ד בתוך בגחלים יחרך אותן... וזהו שכתבה הרב י"ח דבר, ולפנינו בגמרא; אך כ"ה ברי"ף אלפסי לאותה דרב; אף על פי שפסק וברמב"ם (וכן בכמה מכתה"י לתלמוד. מ)

לפי שאין גוזרין גזרה על הצבור אלא אם כן רוב צבור יכולין לעמוד בה.²⁷ והלכה כבית הלל.

ומה שאמרו במשנה על דעת בית שמאי כדי שיגיע למקום קרוב, ובחיצונה כדי שיגיע לביתו, הדבר אחד בבית שפתחו סמוך לחומה.²⁸ ובכולהו הלכה כבית הלל.

תנו רבנן אין משלחין איגרות ביד גוי ערב שבת (עם חשכה), אלא אם כן קצץ לו דמים; בית שמאי אומרים כדי שיגיע לביתו, ובית הלל אומרים כדי שיגיע לבית הסמוך לחומה. והלא קצץ, אמר רב ששת הכי קאמר אם לא קצץ, בית שמאי אומרים כדי שיגיע לביתו ובית הלל אומרים כדי שיגיע לבית הסמוך לחומה. והא אמרת רישא אין משלחין, לא קשיא הא דקביע דואר במתא הא דלא קביע דואר במתא.

שמעין השתא היכא דקצץ לו דמים, משלחין בין מגיע בין לא מגיע. והיכא דלא קצץ לו דמים, אי קביע דואר במתא משלחין כדי שיגיע לבית הסמוך לחומה, ואי לא קביע דואר אין משלחין כלל.

ואיכא מאן דפריש הכי. דאי קביע דואר במתא אסור, דאי לא אזיל נקיט ליה בדינא בהדיה ומירתת ואזיל בעל כרחיה, ושלוחיה הוא. והאי פירושא לא דייק.

ורבוותא (ר"ח) כולוהו פירשו הכי. דואר, איש ידוע שכל כתב אליו יובל, והוא המשכיר ומשלח כל אגרת למי שנשתלחה לו. אין משלחין אלא אם כן קצץ שכר לשליח, או אם יוכל השליח להגיע למקום שהוא שרוי בו, מי שהאגרת שלוחה אליו, מבעוד יום; ואפילו בבית הסמוך לחומה. ואי קביע דואר במתא, בענין שפרשנו למעלה, אף על פי שלא קצץ שרי; דהא האגרת לבי דואר שיגרוה ובי דואר הוא במתא בהדיה. ואם קצץ שכר המשלח לשליח, בין יש שם בי דואר בין אין שם בי דואר, בין מגיע אצל מי שנשתלחה לו בין אינו מגיע מותר.

♦♦♦

27. וילפינן לה (הוריות ג,ב) מקרא: "הגוי כולו; והא הכא דכתיב הגוי כולו, ורובא ככולא דמי." וראה בריטב"א (יבמות כז, ריש ע"א): "לרובן קארי כולן; כדאמרין בעלמא, העכומ"ז (כך, משום הצנזורה; צ"ל: הגוי) כולו, ורובו ככולו." וכוונתו, להא דאיתא בהוריות דלעיל.
28. לכאורה, כוונתו היא שהעיקר הוא שיגיע לביתו; ולענין גוונא שביתו קרוב, שנו שיגיע למקום קרוב. אבל הלשון 'סמוך לחומה' הוא

ואיכא נסחי דמסיים בהו הכי תשלום הברייתא: אמרו עליו על יוסי הכהן החסיד,²⁹ שלא נמצא כתב ידו מעולם ביד גוי.

אין מפליגין, כבר מפורשת לעיל (סימן א).

ח (יט, א - יט, ב)

ושוין בית שמאי ובית הלל שטוענין בקורות בית הבד ובעיגולי הגת. מאן תנא דכל מידי דאתי ממילא שפיר דמי, אמר ר' יוסי בר' חנינא ר' ישמעאל היא, דתנן השום והבוסר והמלילות שריסקן מבעוד יום, ר' ישמעאל אומר יגמור משתחשך ר' עקיבא אומר לא יגמור. ואיתמר עלה אמר רבה בר בר חנה אמר ר' יוחנן בצריך דיכה כולי עלמא לא פליגי דאסור, כי פליגי במחוסרין שחיקה; הורה ר' יוסי בר' חנינא כר' ישמעאל.

וכתב רבינו חננאל גאון. הכי דייקנן ממתניתין דכל מידי דאי עביד הוא מעשה חייב עליו חטאת, כגון שריית דיו ונתינת אונין של פשתן וכיוצא בהן, בהא פליגי בית שמאי. אבל היכא דאי עביד עצמו לא מחייב חטאת אפילו בית שמאי מתירין, וזהו שאמרו כל מידי דאתי ממילא שפיר דמי.

ח,ב (יט, ב - כ,ב)

אין צולין בשר בצל וביצה אלא כדי שיצולו מבעוד יום כו'. וכמה, אמר ר' זירא אמר ר' אלעא אמר רב כמאכל בן דרוסאי. איתמר נמי אמר ר' אסי אמר ר' יוחנן כל שהוא כמאכל בן דרוסאי אין בו משום בשולי גוים. תניא חנניה אומר כל שהוא כמאכל בן דרוסאי מותר לשהותו על גבי כירה בשבת, אף על פי שאינה לא גרופה ולא קטומה.

משלשלין את הפסח לתנור ערב שבת עם חשכה כו'. מאי טעמא, דבני חבורה זריזין הן ולא אתו לחתויי בגחלים.³⁰ ומקשינן אלא טעמא דבני

♦♦♦

קשה, שהרי זו דעת בית הלל. ורש"י במשנה פירש לשון 'מקום קרוב', כלומר שיהיה מקומו מקום קרוב. (מ)

29. וכ"ה באבות ב,ח שהעיד עליו רבו, ר' יוחנן בן זכאי: "ר' יוסי הכהן, חסיד."

30. בענין זה - ראה ים של שלמה סוף בבא קמא, החילוקים שבין בני מזרח לבני ארץ ישראל, עמוד 107, חילוק ח: "אנשי

חבורה זריזין הן הא לאו הכי לא, והאמר מר גדיא בין שריק ובין לא שריק שפיר דמי, התם מנתח הכא לא מנתח.

וכן הלכה, דבני חבורה מותר משום דזריזין הן ולא אתו לחתויי, אבל שאר בני אדם לא דאתו לחתויי. והני מילי בזמן שהוא שלם, אבל אם גדיא מנתח איברים הוא, כיון דקשי ליה זיקא לא מגלי ליה ולא אתי לחתויי בגחלים, בין שריק התנור בין לא שריק שרי. איברי דברחא, שריק שרי, לא שריק רב אשי שרי ורב ירמיה מדפתי אסר. וכבר כתבינן לעיל (סימן ו) דכרב ירמיה סבירא לן.

בישראל אגומרי אסיר, אלא אם כן נצלה כל צרכו. אמר רבינא האי קרא חייא, פירוש בתנור, שפיר דמי; כיון דקשי ליה זיקא, כבישראל דגדיא דמי.

וכלל דמילתא. אף על גב דהלכה כבית הלל שמתירין עם השמש בהני י"ח דבר, מכל מקום היכא דאיכא למיגזר כדי שלא יחתה בגחלים אסור וכדכתבינן לעיל, וכמו שאנו עתידין לברר לקמן בענין הטמנת החמין.

ומחזיזין את האור במדורת בית המוקד, משום דכהנים זריזין הן ולא אתו לחתויי. וקרא דכתיב בכל מושבותיכם אבל בבית המקדש שרי, לאיברים ופדרים הוא דאתי דעבודה היא, אבל הדלקת בית המוקד בשבת אסיר דלאו עבודה (היא).

ובגבולין כדי שיציית האור ברובן, מדליקין מערב. מאי רובן, רב אמר רוב כל עץ ועץ, ושמואל אמר כדי שלא יצטרכו להביא אחרים תחתיהן כדי שידליקום. והלכתא כשמואל דתני ר' חייא לסיועיה, כדי שתהא

♦♦♦♦♦

מזרח מתירין התנור, מן הדה, משלשלין... ובני ארץ ישראל אומרים, הניחו פסח שהוא קרבן ואנו מחללין עליו את השבת. והביא שם נוסח נוסף, מתוקן ומובן: "אנשי בבל מתירים להניח את הקדרה בתנור לפני כניסת השבת, כדי שתתבשל בשבת; ואנשי ארץ ישראל אוסרים דבר זה." דהיינו, שנחלקו בהיתר הנחת 'קדרה חייטא'. המתירים, הביאו ראיה מצליית קרבן פסח; והאוסרים דחו שקרבן פסח שאני, כלומר דהתירו חכמים שבות דנתינה לתנור

מבעוד יום, אצל פסח. ויש לעיין, דהרי בגמרא דידן (הבבלי) מבואר דבני חבורת הפסח זריזין הן, ורק לכן התירו להם חכמים; ומעין טענת בני ארץ ישראל. אמנם יש להעיר על יסוד הדברים, דחילוק יש בין קדרה חייטא ששם התירו לגמרי, מפני שמסח דעתיה מיניה. לבין צלי, שאין אומרים בו את סברת מסח דעתיה, מפני שהוא נצלה מהרה על ידי חיתוי; ולכן שנו בו: אין נותנין בשר וכו', ולא הותר מכח הדין דקדרה חייטא. ראה: רא"ש, ר"ן ועוד. (מ)

שלהבת עולה מאליה ולא על ידי דבר אחר. עץ יחידי, אסיקנא דבעינן רוב עוביו ורוב הקפו.

אמר רב הונא קנים צריכין רוב, אגדן אין צריכין רוב; גרעינין צריכין רוב, נתנן בחותלות אין צריכין. מתקיף לה רב חסדא אדרבה איפכא מסתברא, איתמר נמי אמר רב כהנא אמר רב קנים שאגדן צריכין רוב. תני רב יוסף ארבע מדורות אין צריכין רוב, של גפת; נ"א של זפת; ושל גפרית ושל רבב ושל קירא,³¹ במתניתא תנא אף של קש ושל גבבה. פתילה, אמר עולא צריך שידליק ברוב היוצא.

ט (כ,ב - כא,א)

במה מדליקין ובמה אין מדליקין, אין מדליקין לא בלכש ולא בחוסן ולא בכלך. לכש, שוכא דארזא; שוכא דארזא עץ בעלמא הוא, בעמרינתא דאית ביה. ולא בחוסן, והוא כיתנא דדייק ולא נפיץ. ולא בכלך. אמר שמואל שאלתינהו לכל נחותי ימא ואמרי לי כולכא שמיה, רב יצחק בר זעירי אמר קושקרא שמיה; ובלשון ערב: א"ל לאסי"ן אלד"י יכו"ן מ"ן א"ל חרי"ר. ולא בפתילת המדבר, שברא; והוא בלשון ערב: א"ל חרמ"ל.³² ולא בירוקה שעל פני המים, מאי הוא אמר רב פפי אוכמתא דארבי.

תנא הוסיפו עליהן של צמר ושל שער. וגרסינן בירושלמי (פירקין ה"ג): אמר רב שמואל בר רב יצחק כתיב להעלות נר תמיד, שיערו לומר שאין לך עושה שלהבת אלא פשתים.

ולא בזפת, זפתא. ולא בשעוה, קירותא.

תנא עד כאן פסול פתילות, מכאן ואילך פסול שמנים. פשיטא, שעוה איצטריכא ליה מהו דתימא נגזור פסול פתילות אטו פסול שמנים קא משמע לן דלא.

תוספתא. כל אלה שאמרו אין מדליקין בהן בשבת, אבל עושין מהן מדורה לשבת בין להתחמם כנגדה בין להשתמש לאורה, בין על גבי קרקע בין על גבי מנורה; ולא אסרו אלא לעשותה פתילה לנר בלבד.

♦♦♦

31. ראה סוטה מט,א: "אלמלא תפלתו של דוד, היו כל ישראל מוכרי רבב." וברש"י: "כגון חלב ושומן, ונדבק בבגדים." ובתרגום שני על מגילת אסתר (פרק ג סוף אות ח), במלשינות המן על ישראל: "מנהון מזבני קירא ומנהון רבבין." כך צ"ל - כלומר, מוכרי חלב ושומן להדלקת נרות; ודלא כמו שכתב בפירוש פתשגן הכתב: מהם גדולים ושרים.

32. אוצר הגאונים התשובות, על אתר,

ולא בשמן קיק. מאי קיק; אמר שמואל עוף אחד יש בכרכי הים וקיק שמו, רב יצחק בריה דרב יהודה אמר משחא דקזא, ורבי שמעון בן לקיש אמר קיקיון דיונה כו'.

וכתב רבינו האיי גאון. קזא, משד"ד א"ל זי"ן לי"ס הו"א אס"ם וקא"ל פי"ה מ"ן תקד"ם קולי"ן אח"ד מנהמ"א אנ"ה דה"ן יסתכר"ג מ"ן ח"ב א"ל קט"ן וא"ל אכ"ר קא"ל ה"ו דה"ן יסתכר"ג מ"ן מ"א א"ל תמר"ה. צלוליבא, אילני סרק, א"ל כרוא"ע.

גרסינן בירושלמי (ה"א): תני ר' ישמעאל ואת הקאת, זה הקיק. (כ"ה בכתה"י לחולין סג,א)³³

י (כא,א)

אמר רבא פתילות שאמרו חכמים אין מדליקין בהן, מה טעם, לפי שהאור מסכסכת בהם. שמנים שאמרו חכמים אין מדליקין בהן, מה טעם, לפי שאין נמשכין אחר הפתילה.

בעא מיניה אביי מרבה שמנים שאמרו חכמים אין מדליקין בהן, מהו שיתן לתוכן שמן כל שהו וידליק, מי גזרינן דילמא אתי לאדלוקי בעינייהו או לא. אמר ליה אין מדליקין (מה טעם) לפי שאין מדליקין; פירוש שאין מדליקין בהן בפני עצמן, וכשישלים השמן שבתוכן שוב אין מדליקין לפי שאין נמשכין אחר הפתילה.³⁴ ואית דגרסי: מה טעם, לפי שאין מדליקין.³⁵

♦♦♦

מהערוך ערך שברא: "ושותה אותו מי שיש לו צינה... ומירק שלו עושין פתילה." (מ)

33. בקרבן נתנאל, אות נ, תמה אמאי הביא הרא"ש ענין זה מירושלמי, ולא הביא מ'תלמוד ערוך' זה; וכן קשה על רבינו. והנה חקרו ראשונים ואחרונים, אי שרי לעשות מצוות מחפץ שבא מבעל חיים טמא. כמו שופר (ר"ן ראש השנה, ו,א מדפי הרי"ף: 'לא הוכשרו למלאכת שמים, אלא של בהמה טהורה'; ובפוסקים, סימן תקפו), או נרות דמצוה. ומהכא מוכח דשרי, שהרי קאת הוא עוף טמא. אך נראה דבזה גופא פליגי הכא אמוראי, מהו שמן קיק. דשמואל סבר שמן עוף טמא כשר למצוות; ואילו רב יצחק וריש לקיש פליגי עליה דפסול, ולפיכך פירשו

34. כ"ה בר"ח. ובמגיד משנה (שבת ה,ט): "ראיתי לגאון..." ושמא גם דבריו וגם לשון ר"ח, הינם מפירושי רב שרירא או רב האיי למסכת שבת. (מ)

אך ראה את שפירש רש"י: "וגזרינן הא אטו הא." והקשה עליו הט"ז רס"ד דהרי הוי גזרה לגזרה; וכן הקשו הרא"ש ועוד ראשונים. אבל לפי פירוש רבינו, אתי שפיר. (ריכ)

35. לכאורה פירוש זה קשה, שהרי יש בילה

ואותיב עליה אביי, ותירצה אביי [לרבה] הכי: כך דבר שמדליקין בו על גבי דבר שאין מדליקין בו (בר"ח נוסף: אין מדליקין בו), במה דברים אמורים בשכרך להדליק אבל להקפות מותר; פירוש להעבות ראש הפתילה כדי להרבות אורה.

וקיימא לן כרבה דאין מערבין שמן כל שהו בשמנים שאין מדליקין בהן. ואף על גב דאקשינן עליה מדרב ברונא אמר רב, חלב מהותך; מלשון היתוך; וקרבי דגים שנמוחו, נותן לתוכן שמן כל שהו ומדליק. הא משנינן: הני דרב ברונא מיחשבי בעיניהו, שמדליקין בהן רוב העולם בחול, והני שאר שמנים לא מיחשבי בעיניהו. ואית דגרסי: הני מימשכי בעיניהו והני לא מימשכי.

וכתב רבינו חננאל גאון ז"ל הכי. ואסיקנא לקמן³⁶ דשני הני משמן דגים. (לפי' שמן) [לפי' שמן] דגים מזוקק הוא ומדליק הוא ונמשך אחר הפתילה ואין צריך תערובת, אבל חלב מהותך וקרבי דגים³⁷ אינן כשמן מזוקק וצריכין תערובת. (עכ"ל)

וחזי לן אנן דהא דרב ברונא אמר רב הלכה היא, מדמותבינן מינה עליה דרבה ומתריצין הני מיחשבי בעיניהו והני לא מיחשבי. והואיל והלכתא כוותיה, שמעינן מינה דחלב אף על פי שמהותך או מבושל אין מדליקין בו בפני עצמו.

ולית הלכתא כנחום המדי דאמר מדליקין בחלב מבושל, דהוה ליה יחיד לגבי רבים, דתנא קמא אסר דאמר לא באליה ולא בחלב. ורבנן בתראי נמי סבירא להו הכי, דתנן וחכמים אומרים אחד מבושל ואחד שאינו מבושל אין מדליקין בו, ואמרינן חכמים היינו תנא קמא דאמר ולא באליה ולא בחלב; והאי חלב מבושל הוא, מדקא פליג נחום המדי עליה

♦♦♦

37. ודלא כפירוש רש"י במתניתין כד, ב: "שמן דגים - מקרבי דגים שנימוחו." ובתוספות כו, א במתניתין... ונראה לרבינו תם דשמן דגים היינו שמן שבא מעינו של דג... ובשמן דגים מודה רב ברונא דשרי בעיניה. וברשב"א: "אלא שמן דגים הוא היוצא מן הבשר, ונמשך הוא אחר הפתילה." וכ"ה בשאר ראשונים כר"ח. (ריכ)

36. בש"ס וילנא בהערה, מבעל החשק שלמה: "לפנינו ליתא בגמרא דשני הני משמן דגים. ואולי דכוון למ"ש לקמן כ"ו ע"א, איכא ביניהו דרב ברונא." ואכן, כך נראה מדברי רבינו בהמשך. (מ)

ואמר מדליקין בחלב מבושל, מכלל דתנא קמא אסר במבושל. ושנינן יש לומר כי תנא קמא דאמר אין מדליקין בחלב מבושל, בפני עצמו אבל אם נתן בו שמן מותר, כדבר ברונא אמר רב; ונחום המדי התיר בחלב מבושל אפילו בפני עצמו, אף על פי שלא נתן בו שמן; ורבנן בתראי אסרי אפילו בשנתן בהן שמן, דלית להו דרב ברונא אמר רב. והלכתא כתנא קמא, מדבר ברונא אמר רב. ולקמן (כו.) נמי אמרינן תו בענין שמן דגים, איכא בינייהו דרב ברונא אמר רב כו'.

ומכל הלין אנפי שמעת דאין מדליקין בחלב מבושל בשבת כלל, אלא אם כן נתן בו שמן, וכדבר ברונא אמר רב, דהלכתא כוותיה מדקא חזינן דקא מקשי מינה. והכי חזי לן לעניות דעתן דילנא.

ורבינו שרירא גאון נמי כתב הכי בפירושו. וגם הקשינו לרבה [מ]דרב ברונא אמר רב, חלב מהותך וקרבי דגים שנימוחו נותן לתוכן שמן כל שהו ומדליק, דקא שרי על ידי תערובת. ופריק רבה כי שמנים שאסרו חכמים להדליק בהן מה טעם, לפי שאין נמשכין אחר הפתילה; [אבל חלב מהותך וקרבי דגים שנימוחו נמשכין אחר הפתילה], ובדין הוא להתירן אפילו שלא על ידי תערובת, אלא שעשו סייג ולא התירום אלא על ידי תערובת. ועלה שנינו: נחום המדי אומר מדליקין בחלב מבושל, וחכמים אומרים אחד מבושל ואחד שאינו מבושל אין מדליקין בו.

ואין אנו יודעין דברי רב ברונא אמר רב במה הן עומדין, כנחום המדי³⁸ או כחכמים, כי נחום המדי התיר חלב מהותך ולא אמר אם על ידי תערובת אם בעצמו. ויש להטות דברי רב ברונא אמר רב אל זה ואל זה ואין לו הכרע. ולפיכך אמרו: חכמים היינו תנא קמא, איכא בינייהו דרב ברונא אמר רב ולא מסיימי, שאין מסויים במי הוא עומד.

ואף על פי כן הלכה כרב ברונא אמר רב; דקא מותבינן תיובתא מיניה וקא מפרק ומשני רבה, ולא מותבינן תיובתא אלא מהלכתא.³⁹ וקמה

♦♦♦

38. תימה, איך אפשר דסובר כנחום המדי ולא התיר אלא על ידי תערובת, דאם כן עדיין קשה: חכמים היינו תנא קמא. (ריב) ושמא ט"ס היא, וצ"ל: כתנא קמא או כחכמים, כי תנא קמא אוסר חלב מהותך וכו'. (ריש)

39. כלל זה כתבו רוב הראשונים. אולם ראה תוספות כתובות כא, ב ד"ה האמר: "ותירץ רבינו תם דדרך הש"ס להקשות, אפילו מדבר דלא הוי הלכתא הכי." וכ"כ בבבא מציעא קיג, א ד"ה מחזיר: "כן דרך גמרא להקשות ולתירץ, אפילו דלא כהלכתא."

דרכה, ושני לן בין שמן דגים וקרבי דגים שנימוחו, כי שמן דגים מזוקק הוא.⁴⁰ (עכ"ל)

תני רמי בר חמא פתילות⁴¹ שאמרו חכמים אין מדליקין בהן בשבת, אין מדליקין בהן במקדש, משום שנאמר להעלות נר תמיד; הוא תני לה והוא אמר לה כדי שתהא שלהבת עולה מאליה, ולא שתהא עולה על ידי דבר אחר.

יא (כג,ב)

אמר רבא פשיטא לי נר חנוכה ונר ביתו נר ביתו עדיף משום שלום ביתו, נר ביתו וקידוש היום נר ביתו עדיף משום שלום ביתו. בעי רבא נר חנוכה וקידוש היום הי מיניהו עדיף, קידוש היום עדיף דתדיר או דילמא נר חנוכה עדיף משום פרסומי ניסא. בתר דבעיה הדר פשטה, נר חנוכה עדיף משום פרסומי ניסא.⁴²

אמר רב הונא הרגיל בנר חנוכה, ואית דגרסי בנר סתמא והוא נר של

♦♦♦

40. וכן פסקו גדולי הפוסקים הראשונים. (ריב)
41. כ"ה ברוב המקורות, בכת"י ובדפוסים. אולם בכת"י לתלמוד מן הגניזה, נכתב הפוך: "אחד פתילות ואחד שמנים, שאמרו חכמים אין מדליקין בהם במקדש, מדליקין בהם בשבת." (מ) לפנינו נוסף: ושמנים. והקשה בפני יהושע, הא במקדש כשר שמן זית בלבד. ונראה דתיבה זו ט"ס היא, ונכתבה משום שיגרא דלישנא. וכ"כ להדיא המאירי: "ובשמנים מיהא לא הוצרכו ללמדה לענין מנורה, שהרי שמן זית זך כתיב." (ריב)
42. כתב הרשב"א: "קדוש על היין מצוה מן המובחר. ומשום דאפשר לקדש אריפתא, הוא דעדיף נר חנוכה; הא לאו הכי קדוש היום עדיף, דהוי דאורייתא. וכן כתב הרב בעל ההלכות... דאפשר דמקדש אריפתא." (ועיין מהרש"א פסחים קיג,א דהקשה על כיוצא בזה: 'אמאי לא קאמר [הגמרא] טעמא, משום דמצוי לקדש אריפתא.'). וצ"ע מברכות יד,א: "בהלל ובמגילה מהו שיפסיק; מי אמרינן קל וחומר ק"ש דאורייתא פוסק הלל דרבנן (מ)
- מבעיא, או דלמא פרסומי ניסא עדיף." הרי דנסתפקו, שמא פרסומי ניסא עדיף ממצוה דאורייתא (ומסקנת הגמרא שם היא, דפוסק ואין בכך כלום). ומכל מקום בזמן הזה שמדליקו על שולחנו ודיו, וליכא פרסומי ניסא ברבים, פשיטא שצדקו דברי הרשב"א. (ריש) ועוד יש להעיר, דלכאורה מוכח דנר חנוכה עדיף אפילו מקידוש על פת; דהרי פסק הרמב"ם (חנוכה ד,יב) שמוכר כסותו לנר חנוכה, מה שאין כן לקידוש היום. והנה כתבו הרמב"ן והרשב"א דידליק תחילה נר שבת ואחר כך נר חנוכה, 'שכל התדיר והמשובח מחברו קודם לחברו'. וכמדומה שביאורו הוא, דדין תדיר קודם הוא מצוה דאורייתא, דילפינן לה מקראי (זבחים פט,א ועוד). ואם כן צ"ב, אמאי נפסק בגמרא דפרסומי ניסא דנר חנוכה עדיף על קידוש היום דתדיר (בגוונא שאינו יכול לקיים שניהם, כדיסדו התוספות על אתר); והא עצם הדין דתדיר קודם הוי דאורייתא. וצ"ל דתדיר של יין אינו קודם, כיון דקידוש על היין אינו אלא מצוה מן המובחר.

שבת,⁴³ הויין לו בנים תלמידי חכמים; פירוש מדה כנגד מדה, כדכתיב כי נר מצוה ותורה אור. הרגיל במזוזה זוכה לדירה נאה, הרגיל בציצית זוכה לטלית נאה, הרגיל בקידוש היום זוכה וממלא גרבי יין.

רב הונא הוי רגיל דחליף אפיתחא דבי אבין נגרא, חזא דהו רגילי בשרגא ואית דגרסי בשרגי נר חנוכה ונר שבת, אמר גברי רברבי נפקי מהכא; נפק מינייהו רב חייא בר אבין ורב אידי בר אבין. רב חסדא הוי רגיל דחליף אפיתחא דבי נשיה דרב שיזבי, חזא דהו רגילי בשרגא, אמר גברא רבא נפיק מהכא; נפק מינייהו רב שיזבי.

דביתהו דרב יוסף הות מאחרא ומדלקא, אמר לה רב יוסף תנינא לא ימיש עמוד הענן יומם ועמוד האש לילה, מלמד שעמוד הענן משלים לעמוד האש ועמוד האש משלים לעמוד הענן. סברא לאקדומי, אמר לה ההוא סבא תנינא ובלבד שלא יקדים ושלא יאחר.

וגרסינן נמי לקמן (לה.ב). אמר להו רבא לבני מחוזא⁴⁴ אתון דלא קים לכו שיעורא דרבנן, עד דקיימא שמשא בריש דיקלא אדליקו שרגא (רב שריא פירש: כדי שיעשו משמרת). ביום המעונן מאי; במתא חזו תרנגולי אימת עיילי בקיניהו, בדברא חזו עורבי דעיילי בקיניהו (רב שריא פירש: כי העורבים שבין לקיניהו עם חשכה).

אמר רבא דרחים רבנן הוו ליה בני רבנן, דמוקיר רבנן הוו ליה חתנותא רבנן, דדחיל מרבנן הוא גופיה הוי צורבא מרבנן, ואי לאו בר הכי הוא משתמעין מיליה כצורבא מרבנן.

יב (כד,ב)

ובשאלה.⁴⁵ וששאלתם: אין מדליקין לא בלכש ולא בחוסן ולא בכלך כו',

♦♦♦♦♦

43. וכ"כ רבינו לקמן, סימן קמח: "הרגיל בנר שבת." (ודלא כגירסא המתוקנת לפנינו ברי"ף: "בנר חנוכה ושבת." מ). ואין ברורה גירסתו בגמרא של רש"י, שכתב: "על ידי נר מצוה דשבת וחנוכה..." והנה, בפשט המילה 'הרגיל', פירש בסמ"ג, עשין ל: "הרגיל, בנר נאה." וכ"ה בטור, ריש סימן רסג: "אמר רב הונא הרגיל בנר שבת, להשתדל בו לעשותו יפה, הויין ליה..." וביארו בב"ח: "איכא להקשות, דסתמא קאמר הרגיל בנר... ומנא ליה לפרשו לעשותו יפה... ונראה... דכל אחד חייב בנר..."
44. ברוב המקורות וכן לפנינו: לשמעיה. וכ"ה בתשובה ארוכה לרב שריא; ר' בנימין מנשה לוי, גנזי קדם, ספר חמישי סימן ו - מפעל המילון ההיסטורי. (מ) ברא"ש, ובעקבותיו בטור סימן רסא: לאריסיה. אך כגירסת רבינו גרס רבינו ירוחם, נתיב יב חלק א. (ריב)
45. בהגהות משי"ח על כתב היד, ציין: "איי

הלכה כמאן כתנא קמא או כחכמים או כדברי ר' טרפון (אין מדליקין אלא בשמן זית בלבד). כך ראינו שהלכה כחכמים, וכל שכן שקרובין דבריהם ודברי תנא קמא להיות שוין; דקאמרינן חכמים היינו תנא קמא, איכא בינייהו דרב ברונא אמר רב ולא מסיימי. אבל ר' טרפון פליגי כל תנאי עליה. ור' יוחנן [בן נורי] נמי קאמר אין לך אלא מה שמנו חכמים.

ותו. הא דבעא מיניה אביי מרבה שמנים שאמרו חכמים אין מדליקין בהן, מהו שיתן לתוכן שמן כל שהו כו'; הלכה כרבה או כדאיתותב.

כך ראינו שהלכה כרבה, משום דאותביה אביי ולא איתותב.

ותו. מותר לכרוך שעוה על גבי פתילה של פשתן להדליק בה בשבת, או לא.

כך ראינו שאסור לעשות כן. דקאמר: ולא בזפת ולא בשעוה, ותני עלה עד כאן פסול פתילות מכאן ואילך פסול שמנים. ואמרינן פשיטא, שעוה איצטריכא ליה מהו דתימא לפתילה נמי לא, קא משמע לן; לפתילה שריא שעוה להדליק בה, אבל במקום שמן לא.

ובתשובה אחרת אשכחן [נמי] הכי. ואבוקה [של שעוה] ששאלתם; לא חזי לנא מעולם מאן דאדליק בשעוה בבי שמש, וכולהו רבוותא דחזינגון הוו אסרינן.⁴⁶

♦♦♦

גאון והרי"ף, דנר של שעוה אסור להדליק בו. (ריש)

אמנם, רש"י תוספות ועוד התירו. ועיין ברא"ש, על אתר, שדן באריכות בדין כשרות נרות שעוה, ופירוש הגמרא: "מהו דתימא על ידי פתילה נמי לא, קא משמע לן. פירש רש"י, על ידי פתילה נמי לא - אם כרך שעוה סביב הפתילה ועשה ממנה נר; קא משמע לן דשרי. וכן נוהגין באשכנז ובצרפת... וחכמי נרבונא אוסרין להדליק נר שעוה, ומפרשי הכי... ולא נהירא... ובספר העתים הביא מתשובת הגאונים. וששאלתם... כך ראינו דאסור לעשות כן... ובתשובה אחרת אשכחן נמי הכי... עד כאן מספר העתים. ורואה אני שהם מפרשים... כמו שפירשו חכמי נרבונא, וכבר כתבנו שאין פירושם נכון." (ריכ)

הים ח"ב סימן רלב. כוונתו לשו"ת שערי תשובה, עם הגהותיו 'איי הים'; שהוציא לאור הרב חזן, הבעלים הקדום של כתה"י ספר העתים. ובשערי תשובה שם - בשם רב האיי.

46. בשערי תשובה, סימן רלה - בשם רב האיי (וכן באוצר הגאונים, סימנים נה-נו. מ). וכעין זה הביא הרשב"א, ובספר אורחות חיים (הלכות תפלת ערב שבת), בשם רבינו שרירא; ובהלכות פסוקות מן הגאונים, מהדורת ר' יואל מילר, סימן קלב - בשם רב שר שלום. וראה מגיד משנה (שבת ה, ח): "בתשובת הגאונים... אסרו נרות ארוכים של שעוה... וזה דעת רבינו." ובבית יוסף, סימן רסד, סיים: "אבל נמצא בתשובות רב שרירא

ותו. לענין צמר גפן ששאלתם מותר להדליק בו בשבת או אסור, יוצא מן הפרי הוא או יוצא מן העץ.

הכי חזינא שמותר להדליק בו, שאין מין ממיני העץ הוא.⁴⁷ שאין לך פסול פתילות אלא מה שמנו חכמים, לא בלכש ולא בחוסן ולא בכלך ולא בפתילת האידן ולא בפתילת המדבר ולא בירוקה שעל פני המים. (והוי יודע) [והרי ידוע] שהרבה מדליקין בצמר גפן, ואין לך מי שמדליק בפתילת [המדבר] ובירוקה שעל פני המים [אפילו] אחד מאלף; איפשר אלו הוה צמר גפן אסור, הוי שבקין ליה ואמרי פתילת המדבר וירוקה שעל פני המים. ויתר על זאת, שלא מצינו אדם בשתי ישיבות בעולם (אולי צ"ל: מעולם) שנמנע ממנו, ואין בו איסור כל עיקר. והרי קנבס שהוא קשה מצמר גפן, אינו אלא פרי אדמה ומותר להדליק בו.⁴⁸

ותו. ששאלתם: נוהגין להדליק נרות של זכוכית בבתי כנסיות בערבי שבתות, וכשמדליקין אותן נותנין מים למטה ושמן למעלה, וכשהאור מגעת למים כבה ואם אין שם מים הנר מתבקע והולך.

כך ראינו שדבר זה אינו גרם כיבוי, וזה מנהג כל ישראל ולית ביה חששא.⁴⁹

ובשאלה אחריתי.⁵⁰ וששאלתם: מנהג שלנו נרות של בית הכנסת, נותנין מים בעששית ושמן צף על פני המים ודולק שמן והולך עד שמגיע למים וכבה; בנר של שבת מהו לעשות כן, יש בו משום גרם כיבוי או לא.

כך ראינו שאין בו גרם כיבוי ומותר לעשות כן, וכל העם עושין כן. וזה שנותן מים תחלה, מפני שמקום פתילה זכוכית הוא ואינו שואב, ואין לו

♦♦♦

47. אך רש"י כו,א ד"ה יוצא, לא סבירא ליה הכי ופירש שהוא כן נחשב יוצא מן העץ. ואמנם, בתוספות כז,ב ד"ה כל היוצא, נחלק עליו רבינו תם: "ומעשים בכל יום שמדליקין בצמר גפן, וגם טוב מאד לפתילה." וכ"פ עוד ראשונים. (מ)

48. הלכות פסוקות מן הראשונים, קושטא רע"ו, עמ' ד - בשם רב האי. ושם משובש במקצת. במהדורת ר' יואל מילר, סימן קלג. (מ)

50. שיערי תשובה, סימן רלט (אוצר הגאונים,

49. אלה הם דברי רב נטרונאי גאון, כפי סימן קן) - בשם רב נטרונאי. (מ)

הנאה להטיל את השמן בקרקעיתה של עששית, אלא נותן מים עד שמגיע לפתילה ואחר כך נותן את השמן. לפיכך כשהוא דולק (שמן) [דולק] שמן כולו, ומים אין גורמין לו כיבוי שאינו כבה עד שיכלה השמן. ואין נעשה (גרם) כיבוי אלא כאותה ששנינו (מזב): נותנין כלי תחת הנר לקבל ניצוצות בשבת ואין צריך לומר מערב שבת, ולא יתן לתוכו מים מערב שבת ואין צריך לומר בשבת. דהתם ודאי כי שדי להו למים אדעתא לכבות קא שדי להו, כה"ג וכל כיוצא בו הוא דהוי גרם כיבוי.⁵¹

ומתחזי מהני תשובות דהני רבוותא, דהוי (אולי צ"ל: דאי הוי) גורם לכיבוי

♦♦♦

51. בערוך, ערך נר (א). הובא באור זרוע (בכח): "שאלה. נר של זכוכית שמטילין בו מים ושמין, וכיון שכלה השמן בשבת מגיע אש אצל המים ונכבה. ושאלת אם יש בו גרם כיבוי או לא. תשובה. דבר זה היתר גמור הוא. שאין גרם כיבוי אלא כמו ששנינו (שבת מזב), נותנין כלי תחת הנר לקבל ניצוצות, ולא יתן לתוכו מים מפני שהוא מכבה. וכדקתני בכל כתבי (קכא), ר' יוסי אוסר בכלי חרש חדשים מלאין מים. אבל נרות של זכוכית מותר להדליק בהן, ואין לערער בהן ואין לחוש בכך כלום. וכך אנו נוהגין להדליק בכל בתי כנסיות ובתי מדרשות, ובבית רבינו שבבבל ובשתי ישיבות." משפט הסיום נמצא גם בשם תשובת רב נטרונאי דלקמן: "וכך נהגו בישיבות, ובבית רבינו שבבבל." (ובאור זרוע העיר עליו, כעין קושית רבינו, דהא גרם כיבוי שרי.) ומסברא דיליה חילק האור זרוע: "גרם כיבוי לר' יוסי היינו, שכבר הנר דולק ואחר כך גורם... אבל הכא שכבר מילא המים והשמן ואחר כך מדליק, ואחר הדלקה אינו גורם... ודאי היתר גמור הוא."

ועיין בתוספות שבת מזב סוף ד"ה מפני שמקרב: "ומה שרגילים לתת מים בזכוכית, שקורין לאמפ"א, ונותנין עליה שמן בערב שבת; אין זה קרוי קירוב כיבוי. דכיון שאין מתכוין לכיבוי כלל אלא להגביה את השמן (צ"ב, דפעמים שחס על השמן), לא שייך

למגזר מידי שמא יעשה בשבת; ושרי אפילו לרבי יוסי, וכל שכן לרבנן." ובשם רב נטרונאי גאון, נמצאו שני טעמים. בשבלי הלקט, סימן סג: "אין עיקר מחשבתו לכיבוי, אלא שמא אין לו יותר שמן." (ומשמע דהאיסור תלי בכוונה; וכ"ה בתשובה השניה שהביא רבינו: אדעתא לכבות. וכן הזכיר הרבה בבית יוסף שלד, כח.) אך בבית יוסף רס"ה, ג: "משום דשמן כולו דולק, ומים אין גורמין לו כיבוי." וכ"ה במחזור ויטרי דלקמן: "אין המים מכבין את הנר, עד שתכלה השמן." וכ"ה בתשובה השניה שהביא רבינו: "שאינו כבה עד שיכלה השמן."

והנה רבינו ירוחם בשם הרמ"ה, נחת לסברא חדשה (הביאו בבית יוסף שם): "כי כל מה שיעשה מערב שבת, אין בו משום גורם כיבוי." אלא שהקשה עליו בבית יוסף, דהוא נגד ברייתא מפורשת דסוף פרק כירה, דאסור אף מערב שבת - והטעם, דאיכא גזרה שמא יכבה בשבת. וי"ל דתרי דיני איכא. חדא, גזרה; ועוד, שבות דמלאכת כיבוי בגרמא. ובאמת כתבו תוספות דלעיל: לא שייך למגזר מידי. אך הקשה הרמ"ה דמ"מ איכא איסור מצד עצמו, ועל כך השיב דבערב שבת ליכא איסורי מלאכה. ובוזה יש לבאר את הפסק שהביא בביאור הלכה (רס"ה, ד"ה גרם), דבערב שבת שרי גרם כיבוי אפילו שלא במקום פסידא - לפי שאז אין האיסור אלא משום גזרה בעלמא. (מ)

אסור. ואנן כתבינן לפנינו בהלכות קידוש (סימן קס), דלית הלכתא כר' יוסי דאמר (קכב) גרם כיבוי אסור.⁵²

יג (כד, ב - לד, א)

אין מדליקין בעטרן. מאי טעמא, אמר רבה מפני שריחו (נודף) [רע] גזרה שמא יניחנו ויצא. אמר ליה אביי ויצא, אמר ליה שאני אומר הדלקת נר בשבת חובה, דאמר רב נחמן בר רב חסדא אמר רב הדלקת נר בשבת חובה; רחיצת ידים ורגלים בחמין ערבית⁵³ רשות, ואני אומר מצוה. מאי מצוה, דאמר רב יהודה אמר רב כך היה מנהגו של ר' יהודה בר' אלעי, ערב שבת מביאין לו עריבה מלאה מים חמין ורוחץ בה פניו ידיו ורגליו,⁵⁴ ומתעטף ויושב בסדינין המצויינין (וכ"ה בכמה מכתה"י לתלמוד;

♦♦♦

52. עיין באורך בבית יוסף (שלד, כז-כח): "ומשמע בגמרא דהלכה כר' שמעון בן ננס, ולא כר' יוסי דסבר גרם כיבוי אסור... אפילו ר' שמעון בן ננס אסור מחיצת מים ממש, כדאסיק רב אשי בפרק כירה... דשאני הכא שהוא מקרב כיבוי, כלומר לפי שנותן מים להדיא... הר"ן בסוף כירה כתב... ההיא דפרק כירה טפי מגורם הוי." ואפשר לתרץ את קושית רבינו בתרתי. א. לפי הנ"ל, דיש מקרים שאסור גרם כיבוי לכולי עלמא; וכגון בנותן כלי עם מים תחת הנר, כדי לקבל ניצוצות (וכן מבואר בתשובה השניה שהביא רבינו לעיל). ב. לפי המרדכי (הובא ברמ"א שלד, כב), שגרם כיבוי שרי רק במקום פסידא. ועוד ראה במחזור ויטרי (הלכות שבת, סימן קיג), שלאחר שנימק אמאי שרי ליתן מים בנר, הוסיף: "וגם קיימא לן כר' שמעון בן ננס." ולרווחא דמילתא נימקו גם לדעת ר' יוסי. (מ)

53. 'ערבית', ליתא בכת"י וטיקן לתלמוד; וכן ליתא בכל כתה"י לתלמוד במועד קטן כד, א; וכן בפירוש ר"ח על אתר ובמועד קטן. אולם במועד קטן, לענין הלכות אבל בשבת, כתב המאירי דבר חידוש בפשט הגמרא (שם כג, ב): "רחיצת פניו ידיו ורגליו, בחמין שהוחמו מערב שבת, שמוותרת בשבת אסורה לאבל." פשט זה מתאים עם כתה"י במועד קטן, שלא גרסו 'ערבית'. והנה רש"י כאן כתב דבר פלא:

"ערבית - ליל שבת." ואולי צ"ל: ערב שבת. (מ)

54. מבואר דצריך לרחוץ בחמין גם את רגליו, 'מפני כבוד השבת' (רמב"ם, שבת ל, ב); ואף בזמן הזה שאין הולכין יחפין. ולזה כתב הטור, ריש סימן רס, דלכתחילה מצוה לרחוץ את כל גופו בחמין. ונראה להביא מקור לדבריו, מן השאלות פרשת בראשית; א, ב: "כך היה מנהגו של הלל הזקן, במעלי שבתא... מצוה, לבית המרחץ - כדי לנקות את הגוף בשביל כבוד שבת... כך היה מנהגו של ר' יהודה בר' אלעאי, בערב שבת..."

אבל מה שכתב הרמב"ם (תפלה ד, ג): "במה דברים אמורים שאינו מטהר לתפלה אלא ידיו בלבד, בשאר תפלות... אבל שחרית, רוחץ פניו ידיו ורגליו, ואחר כך יתפלל." נראה דדין זה אינו אלא לפי מנהג אנשי מזרח און, שהלכו יחפים. והנה הקשה עליו הראב"ד: "לא ידעתי רגליו למה." והשיב במגדל עוז: "ואני תלמידו מצאתי... דתניא (שבת נ, ב), רוחץ אדם פניו ידיו ורגליו בכל יום בשביל קונוהו." הן אמנם דחאו הכסף משנה: "דלא לענין תפלה איתניא" - אך אני תמה, דהרי גם פניו לא נאמר לענין תפלה (דבש"ס ברכות טו, א לא מוזכר רק לרחוץ ידיו). אבל יען דראוי שירחוץ פניו ידיו ורגליו בכל יום, לזה כתב הרמב"ם שיעשה כן קודם שחרית, שאז

אבל לפנינו: המצויצין) ודומה למלאך יי' צבאות.⁵⁵ והיו תלמידיו מחבין ממנו כנפי כסותו, אמר להם בני לא כך שנית לכם, סדין בציצית בית שמאי פוטרין ובית הלל מחייבין והלכה כבית הלל; ואינהו סברי גזרה משום כסות לילה.

וכתבו רבוותא. כיון דקיימא לן דהדלקת נר בשבת חובה, חייב לברך על הדלקתו כדרך שמברכין על כל המצות.⁵⁶ ומאי מברך, ברוך אקב"ו

♦♦♦

חנינא מעטף... והכוונה היא לביאור רש"י בשבת שם: "מתעטף - בבגדים נאים." ודלא כהרמב"ם, "מתעטף בציצית", כר' יהודה בר אלעאי. וברמ"א שם פסק, שמיד לאחר הרחצה ילבש גם בגדי שבת; וסיים: "ועל כן לא ירחץ לשבת, אלא סמוך לערב, שילביש עצמו מיד." (מ)

56. בשו"ת הגאונים ליק-מוספיה, סימן פב - בשם רב שרירא; בשו"ת חמדה גנוזה, סימן ד - בשם רב נטרונאי; בתוספות ד"ה חובה - בשם סדר רב עמרם; במנהיג (הלכות שבת, סעיף טז: 'כתב רב אחא בנר שבת לברך להדליק, ולא הזכיר נר של יום טוב') - בשם רב אחא משבחה (אף שלא מוזכר חיוב ברכה, בספרו השאלות). אמנם ראה בספר הישר, השו"ת סימנים ריט-רכג, שהתוכח בזה רבינו תם שנקט לברך, עם רבינו משולם שחלק. ועיין באור זרוע ב,יא שהעתיק נוסח הברכה, מירושלמי ברכות פרק הרואה; ונמשכו אחריו כמה ראשונים. אך לא מצאנו כן. (ריכ) אמנם, מאמרים נוספים שהאור זרוע, ועוד ראשונים, העתיקו מירושלמי בכמה דוכתי, לא מצאנו. וזה מוכיח את מה שמפורסם, שלפני הקדמונים היה הירושלמי בתוספת מרובה מאשר אצלנו. (כיום מכנים קטעי ירושלמי אלה, שהוזכרו בראבי"ה אור זרוע ועוד ראשוני אשכנז, אך אינם לפנינו; בשם 'ספר ירושלמי'. (מ) (ריש)

וראה באוצר הגאונים (שבת, התשובות, סימן פג): "ושדר רב נטרונאי... דהדלקת נר של שבת חובה... ואסמכוה רבנן אקרא, דכתיב, וידעת כי שלום אהלך." ובאותו ענין. עיין

ניכר דעושה כן לכבוד השם יתברך; וכלשון הגמרא דלעיל: 'בשביל קונו'. (וראה כעין זה במאירי ברכות סד,א: "מגדולי המחברים כתבו... תפלת שחרית מיהא, צריך לרחוץ בה פניו ידיו ורגליו. וכן התבאר במסכתא שבת... בשביל קונו... נראה לי, שלא נאמרה רחיצה ברגלים, אלא בזמנם ולפי מנהגם שהיו הולכים יחפים, ולכלוך נכנס בין האצבעות. אבל בזמן הזה, לרוב בני אדם אינו צריך." (מ)

55. ברמב"ם שבת ל,ב מבואר, שמיד לאחר הרחצה "מתעטף בציצית, ויושב בכבוד ראש מיחל להקבלת פני השבת, כמו שהוא יוצא לקראת המלך." ולא הזכיר את הזמן שבו יעשה כן. ולכאורה היינו משעת פלג המנחה, וכעין השעה דנקטו הפוסקים לענין תוספת שבת. אמנם בגמרא בבא קמא ל,א; שהיא ממקורות הרמב"ם בהלכה זו; איתא: רץ ברשות - 'בערב שבת בין השמשות'. וכלשון הגמרא שבת קיט,א: "ר' חנינא מיעטף וקאי אפניא דמעלי שבתא..." וראה שבת לג,ב: "בהדי פניא דמעלי שבתא, חזו ההוא סבא... ורהיט בין השמשות". אולם אין משמע כן מלשון הרמב"ם.

והנה משמע מהרמב"ם, שעושה כן עוד לפני הזמן שבו יתחייב בלבישת כסות נקיה לכבוד שבת, חיוב שהביא בהלכה שאחרי זה. ואף יש מי שדייק בלשונו וחידש, שאין דין זה נוהג בערבי ימים טובים; לפי שהעיטוף בטלית וכו' הוא משום קבלת שכינה, ואין זה שייך רק בהקבלת פני 'שבת המלך'. אך בשולחן ערוך רסב,ג העתיק המחבר מהטור, לא כך: "ילבש בגדיו הנאים... כיוצא לקראת המלך... דר'

להדליק נר של שבת. והיכן צונו, מלא תסור כדאמרינן (כגא) בענין נר של חנוכה, אי נמי שאל אביך ויגדך; וכדאמרינן נמי ודאי דדבריהם בעי ברכה.

ורבנן נמי אסמכוה [אקרא] כדאמור לקמן (כהב): ותזנח משלום נפשי נשיתי טובה, מאי ותזנח משלום נפשי, אמר ר' אבהו זו הדלקת נר בשבת שהוא שלום, כדאמרינן משום שלום ביתו; ואמרינן נמי וידעת כי שלום אהלך, דהאי קרא אסמכוה רבנן אהדלקת נר בשבת; נשיתי טובה זה בית המרחץ, ר' חייא בר אבא אמר ר' יוחנן זו רחיצת ידים ורגלים בחמין.

ושמעין מהא דאמרינן לעיל: ויניחנו ויצא, אמר ליה שאני אומר הדלקת נר בשבת חובה; שמעין מהא דאסור לקדש בשבת בלא נר.⁵⁷ והא מילתא אנו עתידין לברר בסייעתא דשמיא כהוגן בהלכות קידוש (סימן קמז), מהא דגרסינן בערבי פסחים (פסחים קאא) דאמר ליה רבה לאביי דילמא מתעקרא לכו שרגא ולא מציתו לקדושי כו'.

תניא ר' שמעון בן אלעזר אומר אין מדליקין בצרי. מאי טעמא, אמר רבא מתוך שריחו נודף גזרה שמא יסתפק ממנו. אמר ליה אביי ולימא מר מפני שהוא עף, אמר ליה חדא ועוד קאמינא, חדא מפני שהוא עף ועוד גזרה שמא יסתפק ממנו.

אין מדליקין בנפט לבן בחול ואין צריך לומר בשבת. כל היוצא מן העץ אין מדליקין בו אלא פשתן. פתילת הבגד שקפלה ולא הבהבה, ר' אליעזר אומר טמאה היא ואין מדליקין בה ר' עקיבא אומר טהורה היא ומדליקין בה. והלכה כר' עקיבא.⁵⁸

♦♦♦

57. כך בתוספות על אתר. וכן משמע בספר או הביא. תחילה כתב: "ואם היתה דולקת מבעוד יום, צריך לכבותה ולהדליקה לשם השבת." אך לבסוף: "כתב רבינו יעקב... אם היתה דולקת, שמא אינו חייב לכבותה ולהדליקה." ומ"מ חייב רבינו תם לברך: "מידי דהוי אכיסוי הדם, שאם נתכסה מאליו אין צריך לכסות." ועוד שם: "בירושלמי ובבראשית רבה, ויברך אלקים את יום השביעי, ר' אליעזר אומר ברכו בנר... למדנו מזה שאין לברך על הנר בלילי ימים טובים." (מ)
58. כ"פ רי"ף, רא"ש, אור זרוע דלקמן ועוד. וכן כתבו תוספות כט, א ד"ה רבא: "בחנם נהגו

לא יקוב אדם שפופרת של ביצה וימלאנה שמן ויתננה על פי הנר בשביל שתהא מנטפת, ואפילו היא של חרס, ור' יהודה מתיר. ולית הלכתא כר' יהודה, גזרה שמא אתי לאסתפוקי מיניה.

על ג' עבירות נשים מתות בשעת לידתן, על שאינן זהירות בגדה ובחלה ובהדלקת הנר. כדדרש ההוא גלילאה עליה דרב חסדא (לקמן לא.ב). אמר הקדוש ברוך הוא רביעית דם נתתי בכם על עסקי דם הזהרתי אתכם, ראשית קראתי אתכם על עסקי ראשית הזהרתי אתכם, נשמה שנתתי בכם קרויה נר על עסקי נר הזהרתי אתכם; אם אתם משמרים אותם מוטב ואם לאו אני נוטל נשמתכם מכם.

שלשה דברים צריך אדם לומר בתוך ביתו ערב שבת עם חשכה כו'. מנא הני מילי, אמר ר' יהושע בן לוי אמר קרא וידעת כי שלום אהלך, זו הדלקת נר; שיש בו שלום כדאמרינן לעיל משום שלום ביתו, כי אין שלום אלא באור שנאמר וירא אלקים את האור כי טוב; ופקדת נוך הוא העירוב, שפוקד נוהו מבערב באי זה מקום יטלטל ובמה (רי"ש הגיה: וכמה) יהא הליכתו;⁵⁹ ולא תחטא זה מעשר, דכתיב ולא תשא עליו חטא בהרימכם את חלבו ממנו.

ואית דפרשי (ר"ח) דהאי קרא כוליה, אהדלקת הנר בלחוד אסמכוה רבנן, שבשעה שיש שם הדלקת הנר איכא שלום ביתו ופקדת נוח בלא חטא.⁶⁰

אנשים להדליק הפתילה ולכבותה, כדי שתהא מהובהבת. דהא אין הלכה כר' אליעזר, דשמותי הוא. ומבואר דסבירא להו דאין הלכה כר' אליעזר, אף נגד ר' עקיבא שהיה תלמידו. וכן מוכח ממקומות רבים. אך מצאתי באור זרוע, לענין מחלוקתם דהכא, שנחלק על נימוקם של תוספות דלעיל, וכתב דבר פלא (הלכות ערב שבת ב,לט): "אבל אין לומר, דאין הלכה כר' אליעזר משום דשמותי הוא - פירוש מדבית שמאי, כך מפרש בירושלמי. שהרי פירש רש"י (בבא מציעא לז,ב: 'אף על פי שאני משל בית שמאי') דר' עקיבא נמי מדבית שמאי הוה." ונפלאותי, דהא קיימא לן הלכה כר' עקיבא מחברו

(עירובין מ,ב). וכן מבואר בש"ס ברכות לו,א דהלכה כר' עקיבא במקום ר' אליעזר; וכתבו תלמידי ר' יונה שם, דזהו כלל קבוע בכל מחלוקתם.
59. משמע דצריך לזרו גם על עירובי חצרות וגם על עירובי תחומין. וכ"כ רש"י במשנה; אך עיין גיטין ו,ב ברש"י ותוספות. ונראה, דעיקר התקנה לזרו את בני ביתו, היה עבור עירובי חצרות דשכיחי, ולא עבור עירובי תחומין; ורק הוסיפו לתקן, דאידי שכתב אומר על זה יאמר גם על זה.

60. לא ידעתי מה הכוונה בלא חטא. ואולי, שלא יטלטל דבר מוקצה בשוגג, עקב החשכה.

והכי משמע דאכולהו קא מסמכינן האי קרא, דקאמר מנא הני מילי, ולא קאמר הדלקת נר מנלן (וכפירוש ראשון).

אמר רבה בר רב הונא אף על גב דאמור רבנן שלשה דברים צריך אדם לומר בתוך ביתו ערב שבת, מתבעי ליה למימרינהו בניחותא כי היכי דליקבלו מיניה. אמר רב אשי אנא לא שמיע לי הא דרבה בר רב הונא, וקיימתיה מסברא.

גרסינן בגיטין בפרק א' (ו.ב). אמר רב חסדא לעולם אל יטיל אדם אימה יתירה בתוך ביתו, שהרי פלגש בגבעה הטיל עליה בעלה אימה יתירה והפילה כמה רבבות מן ישראל. אמר רב יהודה אמר רב כל המטיל אימה יתירה בתוך ביתו סוף בא לידי ג' עבירות, גילוי עריות ושפיכת דמים וחילול שבת.

יד (לד, א - לד, ב)

ספק חשכה ספק אינה חשכה כו', ומערבין וטומנין את החמין. אוקימנא (ראה לקמן מהירושלמי), מערבין עירובי חצרות אבל לא עירובי תחומין.

אמר רבא אמרו לו שנים צא וערב עלינו, אחד עירב עליו מבעוד יום ואחד עירב עליו בין השמשות, זה שעירב עליו מבעוד יום נאכל עירובו בין השמשות וזה שעירב עליו בין השמשות נאכל עירובו משחשכה, [שניהם] קנו עירוב. מה נפשך אי בין השמשות יממא הוא בתרא ליקני קמא לא ליקני, ואי בין השמשות לילא הוא קמא ליקני שהיה עירובו מבעוד יום וחל עליו השבת, בתרא לא ליקני שכיון שבין השמשות לילה הוא לא חל העירוב מבעוד יום. ותרצינן, בין השמשות ספיקא דרבנן (כו) הוא גם ברוב כותה"י לתלמוד) הוא וספיקא דרבנן לקולא.

ופירש רבינו חננאל גאון הכי. כי בין השמשות ספק מן היום ספק מן הלילה, ועירובי חצרות דרבנן,⁶¹ וספק דדבריהם להקל.

ירושלמי (ב.ז): הדא דאת אמר בעירובי חצרות, אבל בעירובי תחומין דבר תורה הן.⁶²

♦♦♦

61. אך רש"י פירש דמיירי בעירובי תחומין; 62. ראה רמב"ן במלחמות (עירובין א, א מדפי ובתוספות: "ומפרש רבינו תם דהכא מיירי הרי"ף): "למדנו שסתם גמרא שלהם סוברין, בעירובי חצרות, וכן פירש ר"ח." תחומין מן התורה - והיינו בתחומי אלפים

וטומנין את החמין. אמר רבה מפני מה אמרו אין טומנין בדבר המוסיף (כ"ה בכמה מכתה"י לתלמוד; לפנינו נוסף: הבל) ואפילו מבעוד יום,⁶³ גזרה שמא ירתיח בין השמשות. פירוש הא דתנן (מזב) במה טומנין ובמה אין טומנין, אין טומנין לא בגפת ולא בזבל ולא במלח ולא בסיד ולא בחול, הני כוליהו דבר המוסיף הן ואין טומנין בהן אפילו מבעוד יום; גזרה שמא ירתיח. אמר ליה אביי אי הכי בין השמשות נמי נגזור, אמר ליה סתם קדרות בין השמשות רותחות הן.

ואמר רבא מפני מה אמרו אין טומנין בדבר שאינו מוסיף משחשכה; כגון כסות פירות וכנפי יונה, שלא התירו לטמון בהן אלא מבעוד יום, אי נמי בספק חשכה ספק לא חשכה כדתנן ספק חשכה ספק אינה חשכה כו' אבל טומנין את החמין, מכלל שאם חשכה ודאי אין טומנין את החמין; גזרה שמא יטמין ברמץ,⁶⁴ ואתי לחתויי בגחלים.

טו (לד, ב - לה, ב)

תנו רבנן בין השמשות (כך היא גירסת הקדמונים, וכ"ה בכתה"י לתלמוד; אך לפנינו נוסף: ספק) מן היום ומן הלילה, ספק כולו מן היום ספק כולו מן הלילה, מטילין אותו לחומרא לשני ימים. ואי זהו בין השמשות משתשקע החמה וכל זמן שפני מזרח מאדימין, הכסיף התחתון ולא הכסיף העליון בין השמשות, הכסיף העליון והשוה לתחתון לילה דברי ר' יהודה; ר' נחמיה אומר כדי שיהלך אדם משתשקע החמה חצי מיל; ור' יוסי אומר בין השמשות כהרף עין זה נכנס וזה יוצא ואי איפשר לעמוד עליו.

הא גופה קשיא, אמרת אי זהו בין השמשות משתשקע החמה וכל זמן שפני מזרח מאדימין, הא הכסיף התחתון ולא הכסיף העליון כו'. אמר רבה אמר רב יהודה אמר שמואל כרוך ותני, אי זהו בין השמשות משתשקע החמה, וכל זמן שפני מזרח מאדימין והכסיף התחתון ולא הכסיף העליון נמי בין השמשות, הכסיף העליון והשוה לתחתון לילה.

♦♦♦

- אמה, והן הן תחומין הנזכרים בכל מקום. 64. ראה רשב"א לו, ב: "משמע דסבירא ליה וכיון שפסקנו תחומין דרבנן, אין לתחומין שלש פרסאות על מה שיסמוכו בגמרא דילן כלל." והאריך לבאר את שיטת הרי"ף. ועיין לקמן סימן ל. (מ)
63. כ"ה בר"ח ורי"ף, אך רש"י גריס איפכא 64. ראה רשב"א לו, ב: "משמע דסבירא ליה (לרב האי גאון), דבתוך אש קטום טומנין, שאינו מוסיף הבל. וכאותה גירסא דגרסי הגאונים, בשלהי פרק במה מדליקין, מפני מה אמרו אין טומנין בדבר שאינו מוסיף הבל משחשכה, גזרה שמא יטמין ברמץ - דאלמא רמץ, דבר שאינו מוסיף הוא." (מ)
- כאן ובהמשך; והאריכו בזה הראשונים. (ריב)

ורב יוסף אמר רב יהודה אמר שמואל הכי קתני, משתשקע חמה וכל זמן שפני מזרח מאדימין יום, הכסיף התחתון ולא הכסיף העליון בין השמשות, הכסיף העליון והשוה לתחתון לילה.

אמר רבה בר בר חנה אמר ר' יוחנן הלכה כר' יהודה לענין שבת, דאמר משתשקע החמה קדש היום; והלכה כר' יוסי לענין תרומה, דלא אכלי כהנים טבולי יום תרומה עד שלים בין השמשות דר' יוסי.

וכתב גאון הכי (רי"ף). הא דפסק ר' יוחנן כר' יהודה, לא ידעינן אליבא דמאן, אי אליבא דרבה אי אליבא דרב יוסף. וכיון דלא איבריר לן כמאן מינייהו פסק עבדינן לחומרא, דאיסורא הוא וספק איסורא לחומרא. ועוד דסוגיין בכולא תלמודא, דכל היכא דאיפליגו רבה ורב יוסף הלכתא כרבה. הלכך משתשקע החמה איקדש ליה יומא, ואסור בעשיית מלאכה. (עכ"ל)

אמר רב יהודה אמר שמואל כוכב אחד יום, שנים בין השמשות, שלשה לילה. אמר ר' יוסי בר' אבין לא כוכבים גדולים שנראין ביום ולא כוכבים קטנים שנראין בלילה, אלא בינונים.⁶⁵

אמר ר' יוסי בר' זבידא העושה מלאכה [שני]⁶⁶ בין השמשות, כגון ערב שבת ומוצאי שבת, חייב חטאת;⁶⁷ ממה נפשך, אי בין השמשות לילה הוא חייב אשל ערב שבת, ואי יום הוא חייב אשל שבת.

♦♦♦

65. בירושלמי, ברכות פ"א ה"א: "אמר ר' יוסי בירבי בון, ובלחוד דיתחמון תלתא כוכבין, בר מן הדא כוכבתא." וכן גרסו הר"ח והרשב"א. (בפני משה ועוד ביארו דבעינן ג' כוכבים מלבד הכוכב הראשון, הנראה כבר מבעוד יום. ויש אומרים שהוא כוכב נוגה. מ.)

וראה מראה הפנים, על אתר: "בהגהות מיימוני, פרק ה מהלכות שבת, גריס, 'ובלבד שיתחמו תלת כוכבין כמין חד כוכבא', וכך היא גירסת הר"ן פרק במה מדליקין... שיהו ג' כוכבים רצופין במקום אחד... והביאו הבית יוסף." וכן היא גירסת הרמב"ן והריטב"א (ובריטב"א ראש השנה ט, א: 'כאלו נראין תוך אמה אחת, ויש מפרשים תוך ד' אמות').

ברם, עיין בגירסת האור זרוע ב"ד: 'מן כוכביא'. ועיי"ש בלשונו: "פרק במה מדליקין

בסופו... אמר ר' יוסי בר אבין לא כוכבים גדולים... אלא בינונים... ירושלמי... אמר ר' יוסי בר אבון, ובלחוד דמתחמי תלתא כוכבים מן כוכביא. וכן הלכה, דבשלשה כוכבים בינונים..." כלומר, שפירש את דבריו של ר' יוסי בירושלמי, דהיינו כוכבים בינונים, ממש כדבריו כאן בבבלי.

66. כ"ה בתשובה ארוכה לרב שרירא; ר' בנימין מנשה לוי, גנזי קדם, ספר חמישי סימן ו - מפעל המילון ההיסטורי. (מ)

67. אין מבואר כאן אי חייב גם סקילה, או דנימא דפטור משום התראת ספק. אך בירושלמי, ברכות פ"א ה"א, שגם כן הביא את דין זה, מפורש להדיא דמיירי לענין מיתה: "ר' יוסי בירבי בון בעי אין תימר שנים ספק, ראה

תנו רבנן שש תקיעות תוקעין ערב שבת.⁶⁸ תקיעה ראשונה לבטל מלאכה שבשדות, שניה לבטל עיר וחנויותיה, שלישית להדליק נר⁶⁹ דברי ר' נתן, ר' יהודה הנשיא אומר שלישית לחלוץ תפלין. ושוהה כדי לצלות דג קטן או כדי להדביק פת בתנור, ותוקע ומריע ותוקע ושובת כו'.

תני דבי שמואל שש תקיעות תוקעין ערב שבת. תקיעה ראשונה למנוע העומדין בשדה מלעדר ומלחרוש ומלעשות כל מלאכה שבשדות; ואין הקרובים נכנסין עד שיגיעו רחוקים, נכנסו ועדיין חנויות פתוחות ותריסין מונחין. התחיל לתקוע תקיעה שניה נסתלקו התריסין נגעלו החנויות, ועדיין החמין והקדרות מונחין על גבי הכירה. תקע שלישית סלק המסלק והטמין המטמין והדליק המדליק. ושוהה כדי צליית דג קטן או כדי להדביק פת בתנור, ותוקע ומריע ותוקע ושובת.

י' (ל,ב - ל,א)

⁷⁰וענין הטמנת חמין בערב שבת, איכא פלוגתא ביני כמה רבוותא אם

בין השמשות הוא ספק בעצם. ור' יוסי בר אבין אולי לא שמיע ליה, אך ודאי אין לומר דפשיט ליה להירושלמי לחייב.

68. וכתבו רש"י ותוספות, דהיינו ב' פעמים תקיעה תרועה ותקיעה; ולא שש פעמים תקיעה. אך בתקיעת שופר של סיום יום הכיפורים, נחלקו בה הראשונים אי הוי תשר"ת או תקיעה אחת. ראה במרדכי (יומא, סימן תשכז): "ותוקעין תקיעה אחת... ובתשובות רב פלטוי גאון כתוב, ותוקעין בשופר תקיעה ושלשה שברים ותרועה ותקיעה." ואף להלכה נחלקו בסימן תרכ"ג - המחבר פוסק שתוקעין תשר"ת, והרמ"א שתוקעין תקיעה אחת. (מ)

69. מכאן הוכיח הרשב"א לעיל כג,ב דלא כבה"ג (וכן רב שרירא גאון, ראה לקמן סימן כז בהערה), דאין בהדלקת הנרות משום קבלת שבת. (מ)

70. כל הלשון בשערי תשובה, סימן לד. ושם,

שני כוכבים בערב שבת והתרו בו ועשה מלאכה... וכתב מראה הפנים: "מספקא ליה, למאן דאמר התראת ספק לא שמה התראה. ופשיט ליה, דהואיל וממה נפשך מיחייב, לאו התראת ספק הוי." וכ"ה בפני משה. ועיין על כך בהגהות הגאבד"ק לבוב, גליוני הש"ס: "וזה פשוט... דלא כמוהר"א פולדא." וז"ל תוספות מהר"א פולדא: "הסוגיא דהכא אתיא כר' יוחנן דסבירא ליה שמה התראה." וכ"ה בר"ש סיריליאנו. ונראה דאכן שיטת הירושלמי היא כדבריהם. דאיתא בירושלמי יבמות, סוף פרק יא: "מי שלא שהתה אחר בעלה שלשה חדשים כו'... הכה את זה וחזר והכה את זה... פטור. ר' חנניה בעי, לית הדא פליגא על ר' יוחנן... מקבלין התרייה על הספק... אמר ר' חנינא אמר רבי, לית היא פליגא. תמן איפשר לך לעמוד עליו, ברם הכא אי איפשר לך לעמוד עליו." והוא דלא כש"ס בבלי מכות טז,א. על כל פנים לשיטת הירושלמי, פשיטא דבנידון דידן, בעשה מלאכה בשני בין השמשות, לכולי עלמא פטור ממיתה; דהא